

Slobodan Popović

Vera Jocić

*Biblioteka LEGENDE
dobitnik je Povelje »4. jul«
— najvećeg društvenog priznanja
za doprinos u gajenju tradicija
narodnooslobodilačkog rata
naroda i narodnosti Jugoslavije.*

Izdavač

NIRO »Dečje novine«
Gornji Milanovac

Za izdavača

Miroslav Petrović
generalni direktor

Recenzent

Metodije Kotevski

Odgovorni urednik

Radmilo Lale Mandić

Uređivački odbor

Mirko Vujačić
Radmilo Lale Mandić
Ivo Matović (urednik)
Dragan Marjanović

Lektor

Zora Maksimović

Korektor

Dobrića Petrović

Grafički dizajn

Rade Rančić

Tehnički urednik

Mirjana Avramović

Stampa

»Nikola Nikolić«, Kragujevac

*Stampanje u tiražu od 3.000 primeraka
završeno avgusta 1978. godine*

SLOBODAN POPOVIC

Vera Jocić

ŽIVOTNI PUT I REVOLUCIONARNO DELO

**BIBLIOTEKA »LEGENDE« VIII KOLO
NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE**

»Misliti o Veri Jocić, ili govoriti o njoj, nemoguće je, a da se ne govori o ustanku, koji je toliko čvrsto vezan za njeno ime, svetlo i veliko, kao što su svetle i velike uspomene, koje je ostavila ljudima. . .«

Boro Čuškar, u spisu »Poslednata želba na Vera Jocik«, »Viorni dni«, Skopje, 1957.

5

OLIVERA VERA JOCIC je 20. decembra 1951. godine, u znak priznanja za revolucionarne zasluge, proglašena za narodnog heroja Jugoslavije.

BEKSTVO IZ AUSTRO-UGARSKE

7

Porodica Jocić živela je u Novom Sadu, pod Austro-Ugarskom Monarhijom. A kako se jedan od njenih članova, Đura Jocić, nikako nije mogao pomiriti s činjenicom da živi pod vlašću tuđina, to se odlučio da pobegne u Srbiju. Jednostavno, jednog dana je rekao:

— Ja više neću da živim pod Mađarima i Austrijancima!

— A gde hoćeš da živiš, Đuro?

— Vi znate gde hoću da živim — odgovorio je. — U Srbiji!

— Znamo. Ali, šta ćemo s imanjem, kućom i ostalim stvarima?

— To ćemo prodati.

— Kome?

— Našim ljudima koji ostaju u Novom Sadu.

— Kako oni mogu da žive pod Mađarima i Austrijancima, a ti ne možeš?

— Kako žive? Znamo kako žive: trpe, gutaju, eto kako žive... Ja neću i ne mogu tako da živim. Ja hoću da živim u slobodi, na srpskoj zemlji!

— I ovo je srpska zemlja.

Posle toga nastao je tajac. A onda je Đura ponovo progovorio:

— Ne mogu više da ih gledam, razumete li me. U utrobi mi se prevrće kad ih sretnem na ulici ili u kafani. Shvatite: ne mogu i gotovo!

Ukućani su gledali uzbuđenog Đuru. Na njegovom licu ogledala se odlučnost, rešenost da učini ono što je naumio, kakvog su ga jedino i znali.

— Kako ćemo da se prebacimo u Srbiju? — upitala ga je žena.

— Prvo ću ja da prebegnem, a onda ćete i vi za mnom.

Tako je i bilo. Jedne večeri Đura je preplivao Dunav i domogao se Srbije. Za njim su, docnije, došli i ostali.

Prethodno su uspeli da prodaju salaše i nekoliko kuća u Temerinskoj ulici u Novom Sadu.

Pomerajući se k jugu, Đura je s porodicom stigao do Skoplja, i u njegovoj blizini, u selu Asanbegovo (danas Sindelićevo), kupio veliko imanje i kuću. U Skoplju, u bivšoj Kruševačkoj ulici, u Jevrejskoj mahali, od nekog bega, koji se spremao da se odseli u Tursku, kupio je veliku kuću s doksatima, na sprat, i velikim popločanim dvorištem, u kojem je bila i jedna manja zgrada — letnja kuhinja.

Na okupu su bili svi: Đura, njegova žena Katica i deca Đoka, Todor, Mladen, Draginja i Ana. Jocićevj su obrađivali zemlju i u tome imali uspeha, sve do prvog svetskog rata, kad su Đura i njegova tri sina otišli u rat, kao dobrovoljci. Mladena su zarobili Austrijanci, ali je iz zarobljeništva pobjegao u Rusiju.

Iz ove svetske klanice vratili su se svi Jocići, ali ne bez posledica: Todor je bio težak invalid, jer je ostao bez noge, a od zadobijenih rana Đoka je umro posle rata.

DETINJSTVO I ŠKOLOVANJE U SKOPLJU

U Sindelićevu je, kao učiteljica, radila Beograđanka Natalija Đermanović. Tamo je stigla posle završene Učiteljske škole u Beogradu.

Zgrada osnovne škole bila je u susedstvu Jocićevih. Zapravo, školsko dvorište se graničilo s njihovim dvorištem.

Ubrzo se između Mladena i Natalije rodila ljubav, koja se završila venčanjem.

Prvo dete, žensko, rodilo im se 24. juna 1921. godine. Dali su mu ime Vida. Posle dve godine, 21. avgusta 1923, u Beogradu, rodilo im se drugo takođe žensko dete, koje je na znamenju dobilo ime Draginja — po tetki, koja je u to vreme imala 15 godina, pohađala gimnaziju i bila lepa devojka. Na krštenju, u Skoplju, narečena Draginja dobila je ime Olivera, a svi će je kasnije, kroz ceo njen život, zvati Vera.

Dve godine doonije rodila im se i treća kćerka, Radmila.

Šest meseci posle njenog rođenja Natalija je umrla od zapaljenja slepog creva.

Bio je to veliki udarac za Mladena i njegovu decu.

Od prvih koraka Vera je bila živahno i vragolasto dete. Nije mogla duže da se zadrži na jednom mestu. Brzo je upoznala sve kutove u kući i dvorištu, kao i sve grane okolnog drveća. I sve skele na kući koja se gradila. Onima koji su je posmatrali zastajao je dah, mislili su da će se strmoglaviti.

Kad je imala oko šest godina, jednog dana popela se na vrh drveta.

— Siđi! — molili su je sestre i otac.

Vera se njihala na visokoj grani drveta.

— Što se plašite — odgovorila im je Vera, — kad se ja ne plašim.

— Sinc, — govorio je otac — siđi, molim te.

Za Veru je to penjanje, to njihanje na granama, bilo zabavno. To ju je uzbuđivalo. Onaj instinktivni strah kao da u njoj nije postojao.

Vera je bila znatiželjno dete. Htela je sve da čuje, sve da upozna, sve da zna. Počela je da se interesuje i za sestrine knjige: za bukvar i ostale udžbenike, naročito za vreme školskog raspusta, kojeg je starija sestra provodila u Sindelićevu i Skoplju, jer je osnovnu školu pohađala u Beogradu, živeći kod bake, majkine mame. Preturala je po sestrinim školskim knjigama i terala sestru da joj pokazuje i objašnjava slike i čita tekstove.

U osnovnu školu pošla je u Sindelićevu, u onu istu školu u kojoj je njena majka bila učiteljica i u koju je uvela prvo žensko dete. Dotle su osnovnu školu u Sindelićevu pohađala samo

muška deca. Međutim, Natalija je htela da školu uče i ženska deca, pa je svim silama nastojala da razbije konzervativno shvatanje da ženska deca treba da sede kod kuće i pomažu majkama u poslu.

Kad je Vida bila u četvrtom razredu osnovne škole, umrla joj je baka, majkina majka, zbog čega se vratila iz Beograda u Sindelićevo.

Posle završene osnovne škole Vida je gimnaziju počela da uči u Skoplju. Vera, koju su u porodici zvali Draginja, i Radmila Rada, učile su osnovnu školu u Sindelićevu i živele u kući s babom, očevom majkom, i ocem, koji se bio oženio drugi put.

Posle završene osnovne škole Vera je prešla u Skoplje, gde je stanovala sa starijom sestrom. Kad je i Radmila završila osnovnu školu, prešla je 1935. godine u Skoplje. S njom je došla i baba Katica, pa su uzele stan, jer nisu mogle sve četiri da stanuju u jednoj sobi. Baba Katica vodila je domaćinstvo.

Vera je unapred pročitavala sve svoje udžbenike. Posle toga uzimala bi sestrine i čitala ih, učila iz njih. Tako je sa znanjem bila ispred svojih školskih drugarica. Naročito je volela strane jezike i književnost i njima je posvećivala svu svoju pažnju.

10

Imala je jednu nesvakidašnju, retku sposobnost da pročitan tekst ponovi od reči do reči.

Bila je »gladna« za naukom i saznanjem.

Otac Mladen bavio se zemljoradnjom. Naročito ga je interesovala proizvodnja duvana. Da bi se u tome usavršio, čitao je stručne knjige i pratio literaturu iz te oblasti.

Velika ekonomska kriza, koja je počela 1929. godine i trajala nekoliko godina, nije mimoišla ni porodicu Jocić. Kuća u Skoplju je prodana, a Mladen se zaposlio u Fabrici duvana.

Kad je u Skoplju osnovana Zadruga za otkup duvana, Mladen je počeo u njoj da radi. Međutim, jednog dana Zadruga je likvidirana. Mladen je ostao bez posla. Porodica je doživljavala teške dane u kojima su njeni članovi bili više gladni nego siti.

Te nevolje porodice produbljene su Mladеноvom tragičnom smrću, 26. novembra 1938. godine.

Očeva smrt teško je pogodila porodicu. U početku su im mnogi ljudi donosili životne namirnice, ali to nije moglo duže da traje.

Vera je počela da daje časove iz matematike i jezika slabijim učenicima. Kod njih je dobijala užinu, koju je najčešće nosila kući, izgovarajući se da nije gladna, i delila je sa sestrama.

Njihov ujak Gradimir Đermanović, koji im je postao staralac, izdjestvovao je majkinu penziju od 900 dinara. S tom penzijom i prihodom od Verinih časova izdržavale su se njih četiri. Naravno, to nije bilo ni približno dovoljno; više su gladovale nego što su bile site,

Čitavo to stanje najhrabrije je podnosila Vera. Stisnutih pesnica i vilica, govorila je:

— Izdržaćemo, moramo izdržati!

Tako je hrabrila ostale članove porodice. Baba je zabrinuto klimala glavom i uzdisala, naravno da je deca ne čuju:

— Eh, deco moja, šta ste bogu zgrešila da se ovako mučite?!

A, one su se, stvarno, mučile.

AKTIVNOST SKOJEVKE VERE

Još dok je majka sestara Jocić bila živa, u Sindelićevu je živio hodža Avdović. Jedino od njegove dece bio je Alija*, koga je Natalija mnogo volela, jer je bio odličan učenik i dobar dečak.

Natalija je prigrllila Aliju, i on je, gotovo, postao član porodice Jocić. Deca su ga volela i smatrala ga kao brata. I on je njih voleo. Pazio ih, branio od druge dece, starao se o njima.

Kao učenik Velike medrese, a docnije kao student Filozofskog fakulteta u Skoplju, Alija je izvršio prvi politički uticaj na sestre Jocić. Govorio im je o socijalnoj nepravdi i davao im na čitanje: »Mati« od Gorkoga, »Kako se kalio čelik« od Ostrovs kog, Londonovu »Gvozdenu petu« i druge.

Kod sestara razvijao je smisao za književnost i umetnost. To je bilo pogodno tle, jer su one imale smisla za slikarstvo i literaturu.

Zadojena marksizmom i komunističkim idejama, Vera je u gimnaziji aktivno radila na širenju naprednih ideja. Budući da je bila odlična učenica, nije joj bilo teško da pridobije i druge učenice.

* Streljan na Banjici (u Beogradu) 29. VIII 1941.

U očima svojih drugarica Vera je bila autoritet. One su joj se divile što je, i pored borbe za opstanak i aktivnosti u literarnoj družini škole, mogla da bude i odličan učenik.

Zbog svoje aktivnosti i pripadništva naprednom omladinskom pokretu, Vera je početkom 1941. godine primljena za člana Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

— Ovo je najsrećniji trenutak u mom životu — rekla je.

Osim osećanja opravdanog priznanja, u njenom životu ništa se nije promenilo. I nadalje je bila aktivna. U svakoj prilici istupala je s marksističkih pozicija (onoliko koliko je tada poznavala osnove marksističkog učenja).

Jednog dana početkom 1941. godine, kad je bila u sedmom razredu gimnazije, Vera je istupila protiv iskrivljavanja istorijskih činjenica.

Okolo 40 učenica radilo je seminarski rad na temu »Oslobođenje Južne Srbije« (u bivšoj Jugoslaviji Makedonija je zvanično nazivana Južna Srbija).

Narodni heroj Olivera Vera Jocić

Za vreme časa nastavnica je pokušavala da dokaže da ne postoji Makedonija i makedonska nacija, da su to izmislili komunisti u Makedoniji, koji »zavode« omladinu i šire ideju o makedonskom nacionalizmu.

Učenice su ćutale, iako mnoge među njima nisu prihvatale ovakvo tumačenje profesorice. Jedino je reagovala Vera, na svoj miran, stalozhen, ali odlučan način:

— Makedonija postoji, gospođo, jer postoji makedonski narod, koji ima svoj jezik i istoriju...

Odjednom su se sve oči uprle u Veru, a ona je gledala u nastavnicu. U razredu je, za trenutak, nastala grobna tišina, jer je iznenađenje, koje su izazvale Verine reči, bilo potpuno i neočekivano. A onda, kao da je provalio vulkan, kao da je eksplodirala bomba:

— Kako se usuđuješ da, kao Srpkinja, ustaješ u odbranu takvih ideja?... Jesu li i tebi, možda, komunisti zavrteli pamet?

Učionicom je odjekivao glas nastavnice istorije.

Iako oduševljene Verinim istupom, učenice su s neskrivenim strahom očekivale šta će se dalje desiti.

— Ja jesam Srpkinja i baš zbog toga što sam Srpkinja i što cenim slobodarske tradicije mog naroda, ustajem u odbranu makedonske nacije. Samo je velikosrpskim šovinistima, kao i velikobugarskim ugnjetačima, potrebno da osporavaju postojanje Makedonije i Makedonaca. Ja neću da učim falsifikovanu istoriju, a vi treba da se stidite što ste se prihvatili tog posla!

Ove reči izazvale su buru u učionici. Nastavnica se izbezumila. Počela je da lupa po katedri i da tako viče da su se tresla stakla na prozorima.

— Neću dozvoliti da moje učenice šire komunističku propagandu! Najmanje ću to dozvoliti ovde, na času. Zabranjujem svako istupanje... Vera Jocić biće izvedena pred nastavničko veće, a ja ću tražiti njeno isključenje iz svih škola u zemlji!

Crvenog lica od besa, nabreklih vratnih žila, zgrabila je prozivnik i izletela iz učionice. Vera je mirno sela u svoju klupu, dok su je drugarice gledale sa divljenjem.

Čas nije bio završen. U razredu je nastao tajac. Očekivao se rasplet.

Čim je školsko zvono označilo kraj časa, učenice su poletele prema vratima, u hodnik. Međutim, čekalo ih je iznenađenje. Nekoliko policijskih agenata, s direktorom gimnazije i nastavnicom istorije, stajalo je na vratima.

— Svi napolje! Vera Jocić da ostane u učionici!

Kad su sve učenice, osim Vere, izišle, policijski agenti su se bacili na klupe, počeli da izvlače dačke torbe, da istresaju njihovu sadržinu i preturaju po knjigama, sveskama i školskom priboru.

Posle toga okomili su se na Veru.

Samo po razbarušenoj kosi i crvenim pečatima na licu drugarice su videle da su je agenti tukli, jer Vera ništa nije rekla.

S nekoliko najboljih drugarica sišla je u dvorište i tamo, u jednom kutu, izvukla zabranjeni materijal iz nedara. Bile su to brošure sa crvenim koricama i jedan ženski list.

Od tog dana razred je samo s ljubavlju govorio o Veri. Profesori, verni režimu, nikog tako nisu mrzeli kao nju. Ali, Vera je i nadalje bila najbolji učenik i sa sve većim žarom je nastavila svoj rad na okupljanju omladine oko SKOJ-a.

MARTOVSKE DEMONSTRACIJE U GRADU NA VARDARU

Martovske demonstracije 1941. godine protiv potpisivanja Trojnog pakta bile su jedna od najznačajnijih akcija Komunističke partije Jugoslavije u Skoplju. One zauzimaju jedno od najvidnijih mesta u istoriji tog grada i njegove radničke klase u predratnom periodu.

U martovskim danima Vera je kao nikad bila zaneta poslovima. Stalno je nekud odlazila i ponovo se pojavljivala. U stvari, ona je odlazila na skojevske sastanke i na izvršavanje partijskih zadataka.

Komunistička partija i Savez komunističke omladine Jugoslavije pripremali su se da spremni dočekaju nastupajuće događaje.

Učenice VII razreda Ženske gimnazije »Kraljica Marija«, Verine drugarice, nisu bile u toku zbivanja. Vera ih je upućivala, ukazivala im na

Vera Jocić, sa školskim drugaricama u VII razredu Ženske gimnazije u Skoplju (četvrta zdesna u srednjem redu)

predstojeće događaje, ali onim ezopovskim, konspirativnim, škrtim rečnikom, rečnikom ilegalca — aktiviste.

Kad su 26. marta 1941. godine omladinci sa zastavama demonstrirali ulicama Skoplja, Vera je rekla svojim drugaricama da im se moraju pridružiti, ali s drukčijim parolama.

Tog dana desilo se da je Verin razred imao čas nemačkog jezika. Nastavnica, ni kriva ni dužna, morala je da sluša proteste učenica protiv Nemaca i nemačkog jezika, kao da je ona bila kriva za izdaju Cvetkovića i Cincarmarkovića. Učenice su na njoj iskalile svoj bes.

Na skopske ulice direktori škola poslali su učenike da demonstriraju. Bili su to omladinci iz Srpskog kulturnog kluba i Narodne odbrane.

— To su nacionalističke demonstracije — rekla je Vera. — Mi pripremamo naše demonstracije.

Kad su direktori pojedinih škola (Prve muške i ženske gimnazije) videli da nacionalističke demonstracije nisu uspele, odnosno da su se utopile u demonstracije radnika, studenata i naprednih omladinaca, naredili su poslužiteljima da zaključaju školske kapije.

16 Vera, naravno, nije mogla da ostane neaktivna, da sedi u školskoj klupi.

— Dođite — rekla je grupi drugarica među kojima je bila i Cvetanka Marković (sada Kotevska).

Sišle su u donje prostorije škole. Prišle su jednom prozoru, koji se nije otvarao. Vera je razbila staklo. Provukle su se kroz otvor, izišle na ulicu i odjurile prema trgu, gde su se pridružile demonstrantima, koje su predvodili komunisti.

— Ovo su naše demonstracije — ushićeno je rekla Vera. — A večeras će biti veće i žešće...

Oko podne, tog 26. marta, čule su se prve parole Komunističke partije Jugoslavije: »Bolje rat, nego pakt!«, »Bolje grob, nego rob«, »Vojska s narodom — narod s vojskom«, »Dole nenarodna vlast!«, »Dole pakt s Nemačkom« i druge.

Uveče su demonstracije počele u 18 i trajale do 22 časa. One su bile organizovane. Za njihovo održavanje bile su izvršene dobre pripreme. Naime, bio je formiran odbor koji ih je organizovao i vodio.

Na trgu se okupila masa od 15 do 20.000 ljudi. Okupljenim demonstrantima govorio je student Anton Kolendić. Njegove prve reči bile su:

— U ime Komunističke partije pozivam vas u borbu...

Na drugoj strani trga govorila je studentkinja Filimena Mihajlova.

Među demonstrantima bila je i Vera sa svojim drugaricama.

Kad su demonstranti krenuli preko Dušanovog mosta (sada Kameniot most), s njima je pošla i Vera. Masa naprednih i rodoljubivih građana sakupila se između palate Ibni Pajko i Skopske mitropolije. Tu je okupljenim demonstrantima govorio student Blagoja Korubin.

Demonstranti su došli i pred zatvor u kojem je, između ostalih, bio i sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, Dobrivoje Vidić.

Vera je bila u masi. Oduševljenje i radost sijali su joj na licu. Uzbuđeno je izvikivala parole. Njeno ushićenje prelazilo je i na ostale demonstrante. Naročito na omladince i omladinke.

Iste večeri, ispred Studentskog doma, održan je sastanak na kome je odlučeno da se sutradan, 27. marta, nastavi s demonstracijama. Prema planu svi demonstranti trebalo je da se okupe u glavnoj ulici (tada ulica Kralja Petra), koja je vodila od trga do železničke stanice.

17

Međutim, policija i žandarmerija su ovog puta bili spremniji da se suprotstave demonstrantima. Do fizičkog obračuna došlo je kad je iz uličica kod Narodne banke izletela žandarmerijska konjica i policijska pešadija.

U tom sukobu bili su ranjeni studenti Vasilije Đurović Vako i Krsto Bajić (docnije poginuli u narodnooslobodilačkom ratu i proglašeni za narodne heroje).

Vera je dobila udarac pendrekom preko leđa i umalo je jedan obesni žandarm nije pregazio konjem.

Više od desetak demonstiranja, među kojima i Risto Dukovski, bilo je uhapšeno. U zatvoru su bili zadržani do kasno uveče.

PARTIZANSKI OBAVEŠTAJAC I KURIR U VALJEVU

— Narod je progovorio — oduševljeno je govorila Vera. — Duša naroda, dugo sputavana, probila je barijere i potekla kao reka... Partija i SKOJ pokazali su svoju snagu...

Okupacijom i komadanjem Jugoslavije, aprila 1941. godine, Skoplje je potpalo pod vlast bugarskih fašista koji su počeli da proteruju Srbe koji su živeli u Makedoniji. Tako su i Jocićevi morali da napuste Skoplje.

Iz Skoplja su, krajem maja ili početkom juna 1941. godine, u Srbiju krenuli Katica (baba), njen sin Todor, invalid iz prvog svetskog rata i Vera sa sestrama.

Kad su stigli u Niš, stan su našli u Jagodnjmahali, u Čegarskoj ulici broj 2. Bila je to kuća koja je u suturenu imala dve sobe i ostale prostorije. U taj suterenski stan uselili su se Jocićevi.

18 Iz Niša sestre su otputovale, preko Beograda, u Valjevo, odakle je bila maćeha Angelina, rođena Prodanović. U Nišu su ostali da žive Katica, Todor i Angelina-Gina sa dvoje dece, Stanojem i Gordanom, iz trećeg Mladenovog braka (Angelina i deca došli su docnije iz Skoplja u Niš).

Posle dolaska u Valjevo sestre su se uključile u ilegalni rad. Bile su povezane s Dimitrijem Dišom Koljkovićem, koji je bio sekretar SKOJ-a u Tehničkoj školi.

Veru je Dimitrije Diša Koljković upoznao kad je sa sestrama došla u Valjevo. Koljković je čuo da se zlopate, pa im je, uz pomoć drugova i drugarica, našao jednu prostoriju u krugu Mlina. Drugovi su ih pomagali iz samopomoći koliko su god mogli.

Jednog dana, prebučen u seljačko odelo, neobrijan, s jednim konjem, Koljković je došao u Valjevo i uputio se u Mlin, odakle je trebalo da prenese sakrivenu municiju.

U prostoriji, u kojoj su živele sve tri sestre Jocić, Koljković je sreo Milicu Pavlović Daru, tada člana Okružnog komiteta KPJ za Valjevo (docnije poginula u narodnooslobodilačkom ratu i proglašena za narodnog heroja). Ona ga nije prepoznala.

— Ja sam, Diša, profesorice.

Ona se iznenadila:

— Kako si se promenio! — uzviknula je Dara. — Nikad te ne bih prepoznala da se nisi sam javio.

U prenošenju municije i oružja Koljkoviću su pomogle i sestre Jocić.

Krajem avgusta, ili početkom septembra 1941. godine, Vera je došla u Valjevski NOP odred. Njene dve sestre štab odreda je poslao u Bajinu Baštu, u radionicu odeće i obuće.

Vera je prvo radila u Agit-propu odreda (Agitaciono-propagandno odeljenje) dok Koljković nije postavljen za obaveštajnog oficira odreda. Onda su Vera, Milica Nožica, Petar Popović i drugi postali kuriri — obaveštajci štaba odreda. Od tog dana, sve do pred odlazak u Niš, Vera je veoma uspešno obavljala ovu dužnost.

Umela je odlično da se prurušava. Sa seljankama je ulazila u grad, noseći poštu za Okružni komitet KPJ za Valjevo.

Posao kurira shvatala je veoma ozbiljno i odgovorno. Unapred se pripremala za izvršenje svakog zadatka. Na primer, proučila bi neku porodicu: koliko članova ima, kakvog su imovnog stanja, kako se ko zove, kako ko izgleda. I tako dalje. To joj je bilo potrebno da bi mogla da se predstavi u slučaju da je neko od neprijatelja zaustavi i počne da ispituje.

Veru je Koljković slao na najteže zadatke. On je to činio zbog toga što su ostali kuriri, kao Nožica i drugi, bili meštani. Ljudi su ih poznavali i u samom gradu i u okolnim mestima. Veru niko nije poznao, jer je bila izbeglica, doseljenik.

Gestapo i policija u Valjevu znali su da neko silazi u grad, odnosno da održava vezu s partijskom organizacijom. Samo nisu znali ko je taj. Zbog toga su svim silama nastojali da otkriju kurira, odnosno njegovu »javku« (ličnost, koja služi kao veza između više i niže veze, odnosno partijske organizacije).

To im je jednog dana pošlo za rukom.

Kraj u kojem je stanovala Verina »javka« jednog dana je blokiran. Neprijatelj je pretpostavljao da će kurir upasti u stupicu koju mu je namestio.

U tom trenutku Vera se zatekla u stanu jedne drugarice od koje je trebalo da primi neke

podatke i vesti za Valjevski NOP odred. Četnici i Nemci ulazili su u svaku kuću i pretresali je od tavana do podruma, tražeći partizanskog kurira.

— Šta da radimo? — pitala je Verina drugarica.

— Sad ne mogu da iziđem iz kuće — odgovorila je Vera.

— Svakako — rekla je zabrinuto drugarica — Ali, gde da te sakrijem?

Pogledale su oko sebe. Ništa skrovito i bezbedno nisu vidеле. U dvorište su već ulazili Nemci i četnici. Vera se u magnovenju odlučila. Potrčala je prema jednoj sobi. Brzo je otvorila vrata, ušla u sobu i sakrila se ispod kreveta. Njena drugarica je to gledala razrogačenih očiju.

— Zatvorj vrata! — tiho ali energično dobacila joj je Vera.

Drugarica je mahinalno uhvatila za kvaku i privukla vrata. U tom trenutku u stan su upali četnici i Nemci.

— Ko ovde stanuje? — upitao je četnik.

Drugarica je jedva uspela da kaže:

— Mi...

— Koji »mi«?

20 — Mi, moji roditelja i ja...

— Niko više?

— Niko više... Pardon, i jedan nemački oficir...

Četnik se trgao. Okrenuo se nemačkom vojniku.

— Tu... ajne dojčland oficiren... stanuje... Feršten zi?

— Ja, ja. Feršteem — odgovorio je Švaba.

Posle toga Nemač je pozdravio i okrenuo se, pošavši iz kuće.

— Izvinite — servilno je rekao četnik i požurio za Švabom.

Vera je pod krevetom ostala dok je blokada prošla. Onda se izvukla ispod kreveta, pozdravila se s drugaricom, izišla iz kuće i otišla u odred.

— Umalo da zaglavim — rekla je i ispričala šta joj se desilo.

— Kako si se setila da se sakriješ u sobu tog nemačkog oficira — pitali su je mladi obaveštajci.

— Eh, kako?.. Pa, drugi izlaz nije postojao... Reskirala sam... Nadala sam se da sobu neće pretresati, kad čuju ko u njoj stanuje. Međutim, ni druge prostorije nisu pretresali u toj kući... U takvim trenucima mozak radi fantastično. Ili nađeš rešenje ili ne nađeš. Treće nema.

— Pomaže li tu inteligencija?

Vera se zamislila.

— O tome dosad nisam razmišljala... Možda i pomaže... Mislim da je, ponajpre, posredi nagon za samoodržanje... Treba biti dosetljiv, odnosno, treba se snaći... Da... A, možda, i inteligentan... Šta ja znam... O tome nikad nisam razmišljala...

— Kad prigusti, čovek se uvek snađe!

— Da.

— A, biva — i ne snađe se?

— Opet se vraćamo na početak... Možda treba unapred razmisliti o tome šta se sve može preduzeti ako se to i to dogodi? Možda treba znati i tuđa iskustva, pa ih u datom trenutku iskoristiti? Možda...

— Ili ne razmišljati o tome šta ti se sve može desiti, nego u datom trenutku doneti odluku?

Posle dužeg razmišljanja, Vera je rekla:

— Nije naodmet znati kako su se drugi ponašali u datoj situaciji; ako ne istoj, a ono — bar sličnoj.

Kurirski posao Vera je obavljala veoma uspešno od decembra 1941. do 3. marta 1942. godine.

Kad je jedan deo Valjevskog NOP odreda krenuo u Bosnu, bilo je rešeno da sve drugarice ostanu na valjevskom terenu, zbog napornog i veoma opasnog puta koji je borcima predstojao. Trebalo je, pre svega, preći Drinu, a onda, verovatno, sukobiti se više puta sa četnicima, s onu stranu reke. Valjalo je naći vezu s partizanskim jedinicama u istočnoj Bosni.

Velika neizvesnost bila je pred borcima. U takvoj situaciji drugarice nisu mogle poći. Tako je ostala i Vera. Koljković ju je ostavio na vezu vrsnom partizanskom obaveštajcu Živoradu Vitoroviću, učeniku iz Zlatarića.

Kad joj je saopštio da ostaje, upitala ga je:

— Zbog čega me ostavljaš?

— Takva je direktiva.

— Misliš li da neću moći izdržati napore jednog takvog marša?

— Nije u tome stvar. Tako je odlučeno načelno, za sve, pa i za tebe.

— Odlučeno, odlučeno — ljutito je rekla.

Videlo se da je teško primila ovu odluku. Ali, šta se tu moglo. Iako je bila odličan kurir-obaveštajac, morala je ostati na valjevskom terenu, s ostalim delom odreda.

SEKRETAR PARTIJSKE ĆELIJE U NIŠU

Okupator, domaća policija, Srpska državna straža (nedićevci), četnici Koste Pećanca, Srpski dobrovoljački odred (Ijotićevci) i drugi bili su uznemireni razvojem i uspehom narodnooslobodilačke borbe u Nišu i okolini 1941. godine. Zbog toga su Nemci svim silama nastojali da onemoguće razvoj NOP-a. S tim u vezi počela je koncentracija većih snaga u Nišu i preduzimanje energičnih vojnih akcija radi razbijanja blokade grada i čišćenja terena od partizana. Pre toga reorganizovane su policija i uprava.

22

Provalom od 11. februara 1942. godine, neprijatelj je otkrio mnoge partijske organizacije u niškim preduzećima. Iz niškog koncentracionog logora na Crvenom Krstu 12. februara 1942. godine je pobešlo 105 zatvorenika.

U znak represalija Nemci su počeli masovno da streljaju zatvorenike na obližnjem brdu Bujanj.

Takva je bila situacija u Nišu i okolini kad je Vera došla u ovaj grad na Nišavi. Njen dolazak u Niš značio je pojačanje partijskih redova, koji su bili veoma proređeni.

Vera je u Niš došla juna 1942. godine i zaposlila se, preko maćehe, u Fabrici duvana. Tu joj je i maćeha radila. U Fabrici duvana Vera je postala sekretar partijske ćelije. Njenim dolaskom partijska organizacija dobila je veliku pomoć. Bogato iskustvo, koje je stekla za vreme boravka i rada u Valjevu i Valjevskom NOP odredu, zatim snalažljivost i energičnost, pomogli su joj da se brzo snađe u novoj sredini, da upozna ljude i sprijatelji se s njima. Pošto je došla iz Valjeva, u Fabrici duvana i u gradu zvali su je Vera Valjevka.

Vera je za vreme ručka održavala pojedinačne sastanke, obilazila odeljenja i, pored kontrole nastojnika i pojedinih poslovođa, obavestavala ljude o situaciji u fabrici, gradu i zemlji. Na njenoj mašini, za kojom je radila kao pakera cigareta, radio je okoreli ljotičevac Đoka Lazarević. Zahvaljujući svojoj sposobnosti da priđe ljudima, od njega je saznavala pojedine podatke.

Unela je živost u rad partijske organizacije, među skojevce i simpatizere narodnooslobodilačkog pokreta. Trenutno zatišje u radu partijske organizacije — nastalo ranijim hapšenjima partijskih aktivista Jelke Radulović, Svetislava Svete Kokovića, Krste Stefanovića (streljani na Bnbju) i drugih, kao i februarском provalom — sada je, Verinom zaslugom, brzo prebrođeno. U fabrički krug ponovo su počeli da se unose leci i ostali materijali. Pojedini radnici sabotirali su rad u proizvodnji. Ubacivali su pesak u mašine i tako izazivali kvarove. Drugi su podešavali mašine tako da cepaju cigaret-papir. Proizvodilo se mnogo manje nego pre rata. Radnici su naveliko iznosili cigarete i duvan. Pojedinci su išli toliko daleko da su za vreme noćne smene, iz svojih odeljenja, konopcima spuštali sanduke kroz prozor. Njih su prihvatili vatrogasci i prebacivali preko ograde u obližnje njive Gradskog polja, odakle su preuzimani i nošeni na skrovita mesta. Jedan deo tih cigareta doturan je partizanskim odredima.

23

Krajem 1942. godine Nemci i policajci blokirali su kraj oko Fabrike duvana. Grupa Nemaца ušla je u zgradu i izvršila pretres. Međutim, zahvaljujući osmorici članova Partije i aktivu SKOJ-a, ništa nisu pronašli. Komunisti i skojevci uspeali su da romane »Mati«, »Kako se kalio čelik«, umnožene na geštetneru, zatim brošure o razvoju industrije i poljoprivrede u SSSR, radio-vesti Moskve i Londona i drugi materijal — sakriju u kupatilu, iza radijatora.

— Sad ćemo biti mirni. Bar za izvesno vreme.

— E, u tome je stvar što nećemo biti mirni — rekla je Vera.

Pogledali su je.

— Neprijatelj je ovaj put izgutaо, ali s tim se neće pomiriti. Treba da budemo oprezni i obazrivi više nego do sada.

Verina predostrožnost činila se pojedincima preterana, ali su se brzo uverili da je bila u pravu.

Naime, uprava Fabrike duvana pojačala je unutrašnju kontrolu. Ubačeni su i doušnici. Umesto poljskog Nemca, Grišova, Gestapo je za komesara fabrike postavio kapetana Vajsa. Novi komesar je po odeljenjima postavljao ljude čiji je zadatak bio da budno prate svako širenje antinemačke propagande. Oni su se brinuli i o tome da radnici manje napuštaju rad i da ne upropašćuju mašine.

Najrevnosniji Vajsovi doušnici bili su Stanimir Stanimirović, iz Trnave, i Aleksandar Saša Dimitrijević, iz Niša. Oni nisu ništa radili, samo su se šetali kroz odeljenja i vrebali. Zbog izuzetnog zalaganja, Vajs je Stanimirovića postavio za superkontrolora gotovih proizvoda.

— Bila si u pravu — rekli su drugovi Veri.

— Moramo i mi da se organizujemo — rekla je ona.

— Kako misliš?

— Treba da postavimo naše straže po odeljenjima. One će motriti na Vajsove doušnike, među kojima je i njegov šofer Ivan Pleser.

24 Tako je i učinjeno. Vajs je besneo zbog toga što njegovi ljudi u fabrici ništa ne mogu da otkriju. Cigareta i duvana više se iznosilo nego ranije. Skojevska i partijska organizacija, pod Verinim rukovodstvom, radile su na pripremanju prve grupe drugova i drugarica za odlazak u partizane. Sastanci su održavani u stanu Vide Bratić, u današnjoj Ulici 12. februara, kao i kod Tine Stojanović, u Ulici Kraljevića Marka.

U svim odeljenjima Fabrike duvana postojali su aktivni SKOJ-a. Početkom 1943. godine, u mašinskom odeljenju za pakovanje cigareta, po red sekretara Kovine Janković (sada Đukić), skojevcu su bili: Slobodanka Popović, Vera Živadinović, Mileva Milovanović, Nada Filipović, Nada Minić, Ljubica Sjekloća, Božana Bubalo i Mile Kajs. U odeljenju kartonaže, pod rukovodstvom Milice Mojsilović, radio je aktiv od osam članova; u odeljenju za izradu cigareta bila su četiri, a u mašinskoj radionici pet skojevacu.

Uprava Fabrike duvana nije sedela skrštenih ruku. Ona je osećala snagu Partije i SKOJ-a. Zbog toga su direktor i komesar Vajs zaveli grupne ručkove za izbeglice, samce i samice. Time su

htelj da pridobiju ljude i da ih pretvore u doušnike. Kao i ostali pokušaji, i ovaj je ostao bez rezultata, izuzimajući samo jednog izbeglicu koji je pristao da bude doušnik.

Mesni komitet KPJ za Niš pokušavao je da uspostavi vezu s bugarskim okupatorskim vojnicima i oficirima da bi i među njima stekao pristalice narodnooslobodilačkog pokreta u našoj zemlji i u Bugarskoj.

Prilikom tih pokušaja, poslednjeg dana februara 1943. godine, uhapšen je Miša Obradović Zoran, sekretar Mesnog komiteta KPJ za Niš (docnije osuđen na smrt od partizanskog vojnog suda i streljan na Jastrepcu).

Obradović je provalio ceo Mesni komitet KPJ za Niš, čime se nad Veru nadnela velika opasnost. Ona je bila na vezi Mesnog komiteta KPJ za Niš, budući da je bila sekretar partijske ćelije u Fabrici duvana. Obradović ju je lično poznao. Postojala je verovatnoća da i nju prokaže, kao što je pokazao i članove Mesnog komiteta i istaknute partijske rukovodioce i poznatije aktiviste. On je vodio Bugare od stana do stana i prokazivao drugove i drugarice. To je radio i na ulicama Niša, obučen u bugarsku vojnu uniformu.

Vera je odmah prešla u ilegalnost. Nije spavala kod kuće, nego kod Voje Drljače, Vide Bratić, Kovine Janković (Đukić) i drugih drugarica. Njen opstanak u Nišu bio je onemogućen. Trebalo je, znači, da ode iz grada. Kuda?

25

Više partijsko rukovodstvo u Nišu odlučilo je da krene na Jastrebac, u Jastrebački bataljon.

Iz Niša za Jastrebac Vera je krenula iz kuće Vide Bratić. Kovina i Vera našle su se u parku, preko puta železničke stanice. S Verom je bila i neka učiteljica. Tu su se Kovina i Vera rastale, posle jednogodišnje saradnje po partijskoj liniji u Fabrici duvana.

Vera je otišla na železničku stanicu i s Danicom Nikolić Lalom (ubila se 15. avgusta 1943. godine da ne bi živa pala Bugarima u ruke), studentom Poljoprivredno-šumarskog fakulteta iz Niša i članom Mesnog komiteta KPJ za Niš, jedinim članom MK koji nije pao policiji u ruke posle Obradovićevog izdajstva, i s kurirom, otputovala u pravcu Jastrepca. Verovatno do Male Plane ili neke druge železničke stanice, koja je bila u podnožju Jastrepca.

Bilo je to početkom marta 1943. godine. Boža Damnjanović, član političkog biroa na jastrebačkom terenu, rekao je jednog dana Svetislavu Savkoviću Joci da treba da sačeka dve drugarice iz Niša, koje će doći u pratnji kurira.

Savković je sačekao dve drugarice i kurira, poveo ih preko dobričkih sela Jugbogdanovac, Čubura i druga. Po zakonu konspiracije nije ih pitao kako se zovu. Jedna od njih bila je smeđa, a druga crnomanjasta-izrazita crnka. Uz put su razgovarali o borbi, pokretu, Nišu, situaciji na frontovima.

Kad su stigli na određeno mesto Savković se pozdravio s drugaricama i vratio odakle je i došao. Tada nije znao da je prihvatio i u Jastrebački bataljon odveo Danicu Nikolić Lalu i Veru Jocić.

U JASTREBAČKOM BATALJONU

Vera je na Jastrepcu ostala do juna 1943. godine. Za to vreme učestvovala je u akcijama, koje je vodio Jastrebački bataljon.

26

Pošto su partizanske snage ugrožavale saobraćaj na pruzi Beograd—Niš—Vranje, Nemci su, sa više jedinica Srpske državne straže (nedelčevci), odnosno u svemu sa oko 750 ljudi, preduzeli napad na Treći (Jastrebački) bataljon Prvog južnomoravskog NOP odreda.

Bataljon je bio na Malom Jastrepcu. Neprijatelj je počeo da nastupa 2. maja 1943. godine, ujutro. Jastrebački bataljon bio je u predelu Jasike, severno od Novog Sela.

U borbi koja je nastala bataljon je razbio neprijatelja i naterao ga u panično bekstvo. Po sopstvenom priznanju, neprijatelj je imao 7 mrtvih, 5 ranjenih i 27 zarobljenih vojnika.

Sutradan, 3. maja 1943. godine, jedna bugarska divizija pošla je na Jastrebac. Jastrebački bataljon, podeljen na čete, u nekoliko navrata je naneo gubitke bugarskim prethodnicama.

Manevrišući po Jastrepcu, bataljon je uspeo da izbegne neprijateljske, a da sačuva svoje snage.

Posle trodnevne potere Bugari su se povukli u svoje garnizone.

Po odluci Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju štab Jastrebačkog bataljona, kojeg su sačinjavali: Stanimir Jovanović Jova, komandant, i Kiril Mihajlovski Gruzica, politički komesar, krajem maja 1943. godine uputio je jednu četvu, sastavljenu od bivših boraca Ozrenskog NOP odreda, na desnu obalu Južne Morave sa zadatkom da pomogne Zaječarskom NOP odredu.

Vera je učestvovala u svim borbama koje je vodio Treći (Jastrebački) bataljon Prvog južnomoravskog NOP odreda od marta do juna 1943. godine.

PARTIJSKI RUKOVODILAC ČETE JUŽNOMORAVACA

U vreme kad je Vera došla na Jastrebac, početkom marta 1943. godine, u selu Streškovcu — Novo Selo, formiran je Drugi južnomoravski NOP odred.

U njegov borbeni stroj Vera je došla juna 1943. godine. Dušan Devedžić Žika, koji je bio zamenik političkog komesara Drugog bataljona, rasporedio ju je na mesto zamenika političkog komesara 2. čete u tom bataljonu.

27

Vera je, kao sekretar partijske ćelije u četi, bila i član bataljonskog partijskog biroa.

Sastanke biroa zakazivao je Devedžić s određenim dnevnim redom. Posle otvaranja sastanka govorio bi Devedžić, a onda bi dao reč članovima biroa, koji su se javljali.

Vera bi se javljala za reč i iznosila svoje mišljenje o pojedinim tačkama dnevnog reda. Dešavalo se da se njen stav po nekom pitanju nije uvek podudarao sa stavom sekretara biroa. Sekretara bi to neprijatno iznenadilo. Bio je pogođen, jer je bio partijski funkcioner. I više od toga: bio je poznat u tom kraju, jer je tu rođen i tu ratovao. Njemu se verovalo. Njegova se reč cenila. Odjednom: došla neka drugarica sa Jastrepca, i počela da ga ispravlja; Nije mu bilo prijatno, jer je bio sujetan, kao i svaki mladi čovek koji nešto znači kao borac i politički radnik.

Posle prvog Verinog istupanja Devedžić je razmišljao: »Šta ona hoće? Zna li ona ko sam ja? Možda cilja na mesto sekretara bataljonskog partijskog biroa?«

Takve i slične misli vzmale su mu se po glavi. Nikoga o tome nije pitao, ni s kim o tome nije razgovarao. Bilo mu je neprijatno, jer je sve bilo tačno što ga je ona ispravljala. To je, hteo — ne hteo, morao da prizna, ali se pitao: »Zbog čega me ispravlja pred svima? Zar ne može to nasamo da kaže, da mi ukaže na praznine i netačnosti u mom izlaganju?«

Posle takvih razmišljanja uviđao je da je ona u pravu, ali mu je, ipak, nekako bilo krivo.

Posle nekoliko njenih istupanja, shvatio je da to nije radila s nekom ružnom namerom, nego zato što je bila odličan komunist. Ona je htela da pojedine stvari budu bolje objašnjene. Kad je to shvatio, a shvatio je vrlo brzo, pozvao ju je na razgovor.

— Slušaj, Šiptarka (tako su je zvali u bataljonu), ti me stalno ispravljaš, dopunjuješ, tumačiš. Očigledno je da pojedine stvari bolje znaš od mene, bolje si ih upamtila. U početku mi nije bilo jasno zbog čega to radiš, ali sam shvatio da to činiš iz najbolje namere, kao pravi komunist. E, vidiš: zvao sam te da se dogovorimo. U buduću podelićemo uloge. Ono što ti bolje znaš — o tome ćeš ti govoriti, a ono što ja bolje znam — ja ću govoriti. Slažeš li se s tim?

28

Za sve vreme Vera ga je posmatrala i pažljivo slušala. Nije ga prekidala.

— Slažem se — odgovorila je. — Drago mi je što si pravilno protumačio moja istupanja. I ja sam razmišljala o tome kako ćeš ti to primiti. Ali, verovala sam da ćeš to pravilno shvatiti, kao što bi svaki dobar komunist shvatio. Znala sam da si veoma popularan, ne samo među boricima, nego i u narodu ovoga kraja. To sam vrlo brzo zaključila.

— U početku mi je smetalo zbog moje popularnosti. Međutim, shvatio sam da je istina iznad popularnosti, iznad autoriteta... Sve ono što si govorila, bilo je tačno. I to me je brzo otreznilo. Tome je doprinelo i tvoje iskreno, odmereno istupanje. U njemu nije bilo trunke samozadovoljstva što o nečemu više i bolje znaš.

— Drago mi je što si me pravilno shvatio — ponovila je.

Tako su njihovi odnosi postavljeni na pravu i zdravu osnovu.

Jednom drugom prilikom Devedžić je pretrpeo Verinu kritiku. I tada je bila u pravu.

Drugi bataljon imao je u selu Kućuri bolnicu. U njoj su se, osim boraca, lečili i oporavljali i drugi partizani sa vranjskog područja. Bolnica je pružala pomoć i meštanima. Što se tiče partijskog rada, bolnica je bila podređena bataljonskom partijskom birou.

Jednog dana došla je Devedžiću drugarica, koja je u bolnici bila bolničarka.

— Družice komesare — rekla je uzbuđeno — jedan se drug nije dobro poneo prema meni.

Devedžić se iznenadio:

— Kako se nije dobro poneo?

— Tako — stidljivo je odgovorila.

— Ne razumem?

— Pa... bio je bezobrazan... Hteo je... Navaljivao je na mene...

— Je li u pitanju ranjenik ili neko od boraca koji obezbeđuju bolnicu?

— Ranjenik... Onaj drug što mu se ruka oduzela.

Devedžić se odmah setio o kome je reč. Tog borca je jedan drug slučajno ranio u rame. Čini se da su mu neki nervi pokidani, pa mu je ruka i ostala oduzeta. Visila mu je nepomično niz telo. Inače, bio je jedan od komandira.

— Dobro, drugarice. To ćemo raspraviti.

Sekretar je odmah sazvao članove partijskog biroa bataljona. Naravno, došla je i Vera. Prisutne članove sekretar je upoznao sa žalbom drugarice iz bolnice.

— Prvo, ne slažem se, družice sekretare, s tvojom odlukom do povodom ovog slučaja sazivaš sastanak partijskog biroa, jer ovo nije problem koji treba biro da razmatra, nego partijska ćelija bolnice — rekla je Vera. — Drugo, mi smo čuli samo izjavu ove drugarice, a ne znamo šta bi rekao taj drug koga je optužila. Staro je pravilo, još su ga stari Rimljani isticali, da treba čuti i drugu stranu. Mi, međutim, drugu stranu nismo čuli. Na osnovu čega da verujemo samo drugarici:

— Valjda ja ne lažem! — upala je bolničarka Veri u reč.

— Nisam to rekla, drugarice, ali osnovno je da čujemo i druga koga optužuješ za nenormalno ponašanje. Makar i u pismenoj formi, ako taj drug nije u stanju lično da dođe. Uostalom, mo-

gao je neko od članova biroa da ode do bolnice i da s njim razgovara, ako je on nepokretan.

— Može da ide — dodala je bolničarka.

— Onda ga je trebalo pozvati, ako smo odlučili da biro o tome raspravlja — rekla je Vera.

Sekretar je shvatio da je prenaglio. Ali: šta je — tu je. Kad je već zakazao sastanak i počeo da ga drži, natrag se nije moglo. U stvari, mogao je da kaže da se sastanak odlaže da bi čuli i dotičnog druga.

— Sad, kad smo već tu, da pokušamo da rešimo ovu stvar — rekao je sekretar.

— Ja bih nastavila — rekla je Vera.

— Možeš. Samo izvoli.

Vera se okrenula bolničarki.

— Tebi hoću da govorim... I ja sam žensko, ali se ne slažem s tobom. Ti si načelno u pravu. Mi, dok smo u borbi, u partizanima — ne smemo da vodimo ljubav. Kuda bi nas to odvelo? A ako dođe do toga, onda se ti drugovi i drugarice moraju uzeti, venčati, i posle toga obavezno razdvojiti. Jedan od njih ide u jednu, a drugi u drugu jedinicu. To ti je poznato?

— Poznato mi je — odgovorila je bolničarka.

30

— Eto, vidiš. Da li je taj drug hteo da se vas dvoje uzmete, mislim venčate pred Partijom?

— Ne znam. Ja imam verenika.

— Znači, ti njega ne voliš?

— Ne. I što bih ga volela kad imam verenika?!

— A da li on tebe voli? Jer to što ti imaš verenika, ne mora da ga sprečava da te voli.

— On kaže, ali to me ne interesuje, jer ja imam...

— Verenika — dopunila ju je Vera, očigledno iznervirana bolničarkinim insistiranjem na toj pojedinosti. — Gde je tvoj verenik? U partizanima ili u selu?

— U selu.

Vera je začutala. Pogledala je bolničarku prodornim pogledom:

— Da se ti, možda, ne plašiš da verenik nešto ne sazna?

Bolničarka se trгла posle ovog pitanja.

— Ne, što bih se plašila. Nego, neću... Šta ima on meni da se udvara?

Ovo je rekla s prizvukom nervoze u glasu.

— Naša je borba teška — produžila je Vera. Ona zahteva velike žrtve, velika odricanja. Jedno od tih odricanja je i odricanje od ljubavi, fizičke, naravno. Jer, mi ne možemo da zabranimo nekome da voli, naravno, u sebi. Važno je da ta ljubav ne remeti naše odnose, da ne utiče negativno na naš partizanski, komunistički moral... Možda, i mene neko voli? Možda i ja nekoga volim? Ali to čuvam u sebi i za sebe. Do čega bi nas dovelo kad bismo radili drugačije?! O tome i da ne govorimo. Svi to dobro znamo. A pogotovu što neprijatelj svuda priča da mi u partizanima vodimo slobodnu ljubav... Svakog dana naši drugovi stavljaju glavu u torbu...

— A, mi? Zar i mi drugarice ne stavljamo glavu u torbu?

— Stavljamo i mi, ali ređe. Eto, ti, na primer. Radiš u bolnici jedan veoma odgovoran posao: neguješ naše ranjene i bolesne drugove. Međutim, ti drugovi, kad ozdrave, kad im se rane zacele, otići će u svoje jedinice, što znači — ponovo će se boriti, ponovo će se izlagati smrtnoj opasnosti. A, ti? Ostaćeš u bolnici...

— I ovde je opasno. Neprijatelj i bolnice napada.

— Znam, ali ređe. Ti si u bolnici, hoću reći, na bezbednijem mestu. A, onaj, prezdraveli, bolje reći, zakrpljeni borac, ponovo će jurišati, ponovo će se izlagati smrtnoj opasnosti. Dokle? Dok ga neko neprijateljsko zrno ne dokrajči. Ili, u najboljem slučaju, ne napravi od njega invalida...

Vera je začutala. U sobi je nastala mrtva tišina.

— Eto, taj drug, koji se, kao što ti kažeš, nedolično ponašao, težak je ranjenik: oduzeta mu je ruka, jer mu je metak, bar da je neprijateljski, uništio neke nerve. Ako iz rata iziđe živ, da li će moći sto posto da služi zajednici? Neće...

Vera je opet učutala. Prisutni su znali da nije završila. Da sad dolazi ono glavno. Očekivali su da kaže onu spasonosnu reč, jer bi, u suprotnom, drug morao biti streljan. Niko od prisutnih nije želeo da drug, na taj način, izgubi glavu. Ali, trebalo je to neko da kaže. To su očekivali da kaže Vera. Znali su da je drug pogrešio, da je to u suprotnosti sa zakonima partizanskog života, s partizanskim principima, s mora-

lom. Ali, žao im je bilo druga. Prvo, što ga je ranio drug, nepažnjom, slučajno; drugo, što treba život da mu oduzmu, opet njegovi drugovi. U sebi su ga grdili, psovali. Ali... Postojao je »korporus delikti«, što se kaže...

— Svako od nas može da pogreši, jer je svako od nas čovek sa svojim ljudskim slabostima. Ako smo partizani, nismo od kamena. I u nama bije srce, teče krv. Svi smo prirodni i zdravi ljudi... Kako će se ko ponašati, zavisi od mnogo čega. Jedan ruski pisac, Černiševski, u svojoj knjizi, na jednom mestu, kaže: »Sve zavisi od mesta, vremena i uslova«. Da je taj drug bio u borbi, a ne u bolnici, ne bi mu palo na pamet da se, ne samo tebi, nego bilo kojoj drugarici, udvara. Iz prostog razloga: ne bi imao vremena da misli na to od umora, napora, gladi, marševa, juriša i ostalog. Znači, u tim uslovima on bi se drukčije ponašao... U bolnici, međutim, gde su drugačiji uslovi života, gde nema juriša, marševa, gladi, gde je život neuporedivo mirniji nego u jedinici, pored dobre nege i dobre hrane, ljudima razne stvari i želje padaju na pamet... U njemu se javila želja za ženom, kao što se u ženi javlja želja za muškarcem... Da se razumemo, ja ne mislim ovog druga da opravdavam za ono što je pokušao, jer imamo samo tvoju izjavu... Recimo da je tako kao što ti kažeš. Pokušavam samo da ga shvatim, da ga razumem, odnosno da ti shvatiš i razumeš taj njegov istup. I, ne samo da ga shvatiš, nego i da mu oprostiš.

32

Posle ovih reči Vera je začutala. Pala je oče-kivana reč: oproštaj! Svi su gledali u drugaricu. Situacija je bila napeta. Nije se znalo šta će reći bolničarka, jer se za sve vreme, dok je Vera govorila, držala uvređeno.

— Ima li još neko nešto da kaže povodom ovoga? — upitao je Nevedžić.

Pogledao je sve prisutne. Oni su ćutali.

— Ako mu ne oprostiš, ako ga ne shvatiš — nastavila je Vera — mi ćemo morati da ga streljamo, jer druge kazne nema. Naravno, ako utvrdimo da je sve tačno što si rekla.

Počutala je, a onda, kao za sebe promrljala:

— Zbog čega da se mi ubijamo, kad neprijatelj ima metak za svakog od nas...

Opet je nastala tišina. Sve su oči bile uprte u drugaricu. Očekivalo se šta će reći. Ona je ćutala i gledala nekud preda se. Devedžić nije hteo da prekida tišinu.

Vera je posmatrala bolničarku. Ispitivala je utisak svojih reči. Tišina je potrajala nekoliko sekundi, a prisutnima se učinilo čitava večnost.

— Neka ga đavo nosi, kad je tako — rekla je bolničarka.

Prisutnima kao da je pao kamen sa srca. Odjednom se čuo uzdah olakšanja. Vera je prišla drugarici i stegla joj ruku.

— Mi moramo i da praštamo, a ne samo da osuđujemo — rekla je. — A on će dobiti svoje!

PRIHVATANJE NOVIH BORACA

Kad je upoznala prilike u bataljonu i na terenu kojim se kretala jedinica (dolina reke Pčinje i čitav kraj oko nje) Vera je dobila zadatak da prihvata nove borce, koji su dolazili iz okolnih sela; da stvara omladinske organizacije u četama, odnosno u bataljonu. Novi borci bili su, uglavnom, nepismeni i nisu mnogo znali o ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta. Bili su to priprosti ljudi, ali rodoljubi, koji su želeli slobodu svojoj zemlji. Trebalo je s njima politički raditi. Trebalo ih je opismenjivati. Trebalo ih je vezati čvrsto za narodnooslobodilački pokret.

To su bili Verini zadaci, ne računajući njen rad po partijskoj liniji kao sekretara partijske ćelije i člana bataljonskog partijskog biroa. Ona je svoja zaduženja uspešno obavljala.

— Drugovi — govorila je novim borcima — biti nepismen znači, kao što narod lepo kaže, biti slep kod očiju. Vas je bivša država držala u neznanju, jer joj je to išlo u račun. Da ste bili pismeni, da ste znali da čitate, mogli biste da saznate još o mnogim nepravdama koje trpe seljaci, radnici i, uopšte, poštenj i radni ljudi. I to ne samo u našoj zemlji nego i u svetu, u drugim državama. Ali vi ste bili nepismeni, što će reći i neprosvećeni. E, vidite, naša borba nije samo borba protiv okupatora i domaćih izdajnika. Nije samo za njihovo proterivanje i oslobađanje zemlje od njih. Naša borba je i za jedno bolje, pravednije, pravičnije društvo, za jednu novu državu, koja će stvarno biti narodna — država radnika, seljaka i poštenih intelektualaca. U toj i takvoj državi ne mogu živeti, postojati ljudi nepismeni, neprosvećeni. Svaki naš čovek mora da zna da čita i piše. Jer, kako bi, inače, mogao da upravlja državom...

33

— Eh, bre, drugarice, otkud seljaci mogu da upravljaju državom?! To je za školovane ljude, a ne za nas i proste radnike.

Vera je pogledala druga koji ju je prekinuo u izlaganju. Za trenutak je nastao tajac. Svi su očekivali šta će reći. Prisutni su se zagledali. Kao da su se slagali s drugom koji je rekao da državom mogu da upravljaju samo školovani ljudi.

— Slažem se s tobom — rekla je Vera i začutala.

Odjednom, svi su je pogledali, jer se nisu nadali ovakvom odgovoru. Očekivali su da ona počne da dokazuje suprotno.

— Slažem se s tobom — ponovila je Vera. — Seljaci, ali oni nepismeni, neprosvećeni, seljaci koji ne znaju da su, zajedno s radnicima i poštenim intelektualcima, glavna snaga društva, odnosno države — ne mogu da upravljaju državom!

Posle ovih reči Vera je počutala, a zatim nastavila:

34

— Nepismen i neprosvećen čovek ne zna svoja prava i zbog toga ga svako može da vara, da vuče za nos. Pismen i prosvećen čovek je nešto drugo. Njega ne mogu tako lako da varaju i da umesto njega upravljaju. Naša nova država biće radničko-seljačka. Za takvu državu moramo se pripremiti, moramo se osposobiti. Naši drugovi treba da dođu na ona mesta koja su zauzimali činovnici odani kralju, a danas Nemcima, Bugarima i ostalim okupatorima u našoj zemlji. Štira, ako bi kralj ponovo došao u zemlju, ako bi ponovo uzeo vlast, ti bi mu činovnici opet bili odani. E, vidite, mi se borimo i za novu državu, za našu državu. Za republiku u kojoj će narod biti na vlasti...

— Ne mogu svi da upravljaju državom, svi da budu činovnici. Treba neko i zemlju da obrađuje, da ostane na selu.

Vera je pogledala druga koji je ovo rekao.

— Prvo, činovnici neće upravljati državom, nego narod preko svojih predstavnika; drugo, oni koji će raditi u fabrikama i u selu — kako će raditi ako budu nepismeni?!

Prisutni su se pogledali. Jedan se odvažio da kaže:

— Šta tu ima da se misli: kako će da rade? Radiće kao i dosad što su radili!

— E, neće! — rekla je Vera. — Neće raditi tako primitivno kao što su dosad radili. Neće orati drvenom ralicom, nego gvozdenim plugom koji pravi nekoliko brazdi odjednom.

Borci su se zgedali.

— Kako to nekoliko brazdi odjednom?

— Tako, tako: na traktor se montira plug, koji ore dve, tri ili više brazdi odjednom.

Sad je sledilo novo pitanje iznenađenih boraca.

— Šta je to traktor? ?

— To je mašina koju tera čovek, traktorist, kao kamion što se vozi. I ne samo plug, traktor vuče i sejalicu, drljaču i druge sprave.

Seljaci su sumnjičavo vrteli glavom. Očigledno je bilo da nisu verovali.

— Odakle to znaš, drugarice komesar?

— Čitala sam u knjigama o Sovjetskom Savezu. Tamo tako obrađuju zemlju... Oni upotrebljavaju i kombajne...

— Šta mu je sad to?

— To su mašine koju žanju pšenicu i odmah pune džakove zrnom, koji ispadaju iz mašine, kao i slama, upakovana u bale. Seljaci idu iza kombajna i sakupljaju džakove i bale slame i tovaru na kola ili kamione.

35

Vera je prestala da govori i pogledala u prisutne. Na njihovim licima videla je nevericu.

— Ti se šališ s nama — rekao je jedan od prisutnih.

— Ličim li vam ja na neozbiljnu osobu? — upitala je Vera.

— Ne, ali...

— To je neverovatno. Kod mene u selu još žanjemo srpom, a čuo sam da preko Save i Dunava žanju kosom. Kod nas se samo trava kosi.

— Srpom će da se žanje i nadalje ako dozvolimo da državom ubuduće upravljaju bogataši i narodne krvopije, kao što su upravljali pre rata. Ali, kao što sam rekla, da ne ponavljam više, mi ćemo da stvorimo našu državu... Zaboravila sam da vam kažem da će ubuduće, osim domaćeg, da se upotrebljava i veštačko đubrivo... Za sve to čovek treba da bude pismen. Da zna kako da upotrebljava mašine, veštačko đubrivo i ostalo što nauka bude pronalazila... Drugo, pismenost nije potrebna samo za bolji rad

na selu i u fabrikama; ona je potrebna i zato da bi svaki naš čovek znao šta se i kako se radi u njegovoj, našoj državi. I ne samo da zna, nego i aktivno da učestvuje u njenom radu... Drugovi, u sela naša, u domove, doći će električari. Izbacićemo gasarčiće i lampe petrolejke. Ljudi će moći da čitaju. Produzićemo dan na taj način. Legaće se docnije, jer ćemo upotrebljavati tehniku, mehanizaciju, a time manje trošiti svoju radnu snagu, a postizati više.

Vera nije bila sigurna da su joj novi borci sve poverovali, ali je bila sigurna da ih je zainteresovala, razdrmala, a to je, za početak, bilo dovoljno. Znala je da su to bistri ljudi, verovala da će brzo prihvatiti ono što im budu ona i drugi drugovi pričali.

Brzo je stekla ugled među drugovima, boricima. Ljudi su prepričavali ono što im je ona govorila...

Osim rada na opismenjavanju boraca, bila je zadužena za uzdizanje članova Partije i SKOJ-a. Ona je to radila i u četi i u bataljonu.

BORBE NA VRANJSKOM TERENU

36

Prodor partizana na jug, u rejon Pčinja — Kozjak, juna i jula 1943. godine, značajnije je ugrozio komunikaciju Niš — Skoplje, koja je bila od životne važnosti za Nemce.

Da bi obezbedili tu komunikaciju i, uopšte, onemogućili dejstvo partizanskih jedinica, Nemci su od Bugara zahtevali da daju još jednu diviziju kao pomoć radi okupacije Srbije (osim Beograda i Bora).

Te bugarske snage trebalo je da smene nemačku diviziju, koja je bila potrebna u Grčkoj, zbog, eventualnog, savezničkog iskrcavanja.

Bugarski ministar vojske Mihov ispunio je nemački zahtev. U vezi s tim on je u leto 1943. godine organizovao napad na slobodnu teritoriju u Crnoj Travi i Ližnici, kao i u rejonu Pčinja — Kozjak.

Štab Drugog južnomoravskog NOP odreda, s Udarnim i Drugim bataljonom, stigao je 15. septembra 1943. godine iznad Trgovišta. U selu je bio garnizon bugarskih policajaca, smeštenih u zgradi osnovne škole, opasane rovovima i bunkerima.

U zoru istog dana partizani su napali policajce. Razvila se žestoka borba. Sa susednih brda partizani su se približili, gotovo, do samih utvrđenja. Bombaši su ubacivali bombe u rovove. Međutim, policajci su davali žilav otpor, jer su bili dobro utvrđeni i imali dovoljno municije. Partizani nisu imali oružje koje bi moglo da razruši bugarska utvrđenja. Borba je trajala osam časova.

U međuvremenu, četnici su obavestili bugarski policijski garnizon u selu Đermanu o napadu partizana na policajce u Trgovištu. Bugarski policajci iz Đermana odmah su pohitali u Trgovište, u pomoć napadnutim policajcima. Sa suprotne strane, jednu partizansku četu napali su dražinovci. Štab odreda je doneo odluku da se prekine borba i borci povuku. Četiri partizana su poginula, a 4 su bila ranjena. Policajci su imali 9 mrtvih i 12 ranjenih.

Ova borba je imala veliki politički značaj. Sutradan su se policajci, sa mrtvima i ranjenima, povukli iz Trgovišta i otišli u Vranje. Demoralisani, prolazili su kroz sela u dolini Pčinje i Vranjske kotline. Za narod tih mesta i krajeva bio je to još jedan povod za radovanje, za verovanje da su partizani jedina snaga koja ih može izbaviti od okupatora.

Značaj borbe kod Trgovišta je i u tome što se narod još jednom osvedočio u izdaju četnika Draže Mihailovića, jer su se oni javno deklarirali kao pomagači bugarskog okupatora, koji je narod tog kraja već dva puta u crno zavio.

Bugari u Trgovište nisu više kročili do kraja rata.

Narednih dana partizani su likvidirali okupatorske opštine u Kleniku, Zlatokopu i Rataju.

Verino hrabro držanje u borbi protiv bugarskih policajaca u Trgovištu zapazio je Ljupčo Arsov Goce, delegat Povereništva Glavnog štaba NOV i PO Makedonije za V operativnu zonu. On se zainteresovao za nju. Drugovi su mu rekli da je Skopljanka, ali da je došla iz Niša u Drugi južnomoravski NOP odred, i da je zamenik političkog komesara 2. čete u Drugom bataljonu.

— Hrabra devojka — rekao je Arsov. — Požrtvovana, smela, odvažna.

Rekli su mu da je ranije bila borac dva odreda: Valjevskog i Jastrebačkog, odnosno Trećeg jastrebačkog bataljona, kao i to da je bila sekretar partijske ćelije u Fabrici duvana u Nišu.

»Mlada devojka, a već sa izvesnim iskustvom iz oružane borbe i ilegalnog rada«, razmišljao je Arsov. »Vidi se da je oduševljena borbom i da joj pripada svom dušom svojom. Ume da kontaktira s ljudima«.

Posle oslobođenja Trgovišta borci su napali prugu kod sela Rajince. Uništena je cela kompozicija s lokomotivom i ubijena tri nemačka vojnika.

Borce Drugog južnomoravskog NOP odreda napali su 21. septembra 1943. godine na Kozjaku četnici Draže Mihailovića, u blizini sela Maglenca oružjem, kojeg su dobili od Engleza vazдушnim putem.

Krajem septembra 1943. godine u Babinu Poljanu je došao Metodija Kotevski Slobodan. Kad su borci čuli da je Skopljanac, rekli su mu:

— Kod nas je jedna drugarica iz Skoplja.

Kotevski se zainteresovao:

— Ko je ta drugarica?

— Vera Skopljanka — odgovorili su drugovi. — Mi je tako zovemo, A zovemo je i Vera Šiptarka.

— Da li bih mogao da se vidim s njom? — upitao je Kotevski.

38 — Kako da ne. Sad ćemo je potražiti.

Jedan borac je otišao po Veru. Kotevski je za to vreme razmišljao koja li to drugarica iz Skoplja može biti. »Vera joj je, sigurno, ilegalno-partizansko ime... Kad je vidim, možda ću je prepoznati?«

Kad se Vera pojavila s drugom koji je pošao da je potraži, Kotevski je uzviknuo:

— Ti li si ta Vera Skopljanka!

Stari poznanici i drugovi su se zagrlili.

— Pričaj mi o sebi — rekao je Kotevski — Kad si otišla iz Skoplja? Gde si se sklonila? Od kad si u partizanima?

— Ne, pričaj prvo ti. Odakle dolaziš? Je si li bio skoro u Skoplju? Znaš li nešto o drugaricama, drugovima, s kojima smo se družili?

» Nije se mnogo promenila«, razmišljao je Kotevski dok ju je posmatrao. »Samo, umesto crne đačke kecelje, s belom kragnicom, crnih čarapa, cipela i crne beretke na glavi, s rimskim brojem razreda na njoj, sad je u čakširama od grubog sukna i tamnoplavoj bluzi bugarskih avi-

jatičara. Umesto beretke, kapa s petokrakom, a na nogama opanci«.

Kotevski je rekao da je u Drugom kumanovskom NOP odredu; kazivao je o borbama pod Kozjakom, Skopskom Crnom gorom, u neposrednoj blizini Kumanova, o omiljenim rukovodiocima i junacima — Karpošu*, Donetu, Šajčetu i drugima.

Vera je Kotevskom malo pričala o sebi. Više o drugaricama i drugovima, o borbama u kojima je učestvovala, poginulim i ranjenim saborcima.

»Ostala je skromna, kakva je i bila«, mislio je Kotevski dok ju je slušao. »Puna vedrine i optimizma. Samo, postala je odlučnija i sigurnija u sebe, što je sasvim razumljivo posle trogodišnje borbe i ilegalne aktivnosti«.

U jednom trenutku Vera je, gotovo, šapatom rekla:

— Znaš, rado bih prešla k vama. Nešto me vuče da budem bliže Skoplju... Ne znam da li da pitam? Šta misliš?

— Pitaj. Zašto da ne?!

Kad je Kotevski posle toga bio s drugovima iz Okružnog komiteta KPJ za Vranje, među kojima i sa Vasom Smajevićem, preneo im je Verinu želju, ali dosta oprezno.

— To je prvi put da ona nešto traži — rekli su drugovi.

Kotevski se vratio u odred, a Veru su pozvali na razgovor.

— Čuli smo da želiš da odeš od nas?

— Da, želela bih — rekla je Vera.

— Mi smo želeli da ostaneš kod nas. Ali, ako želiš da odeš, izići ćemo ti u susret...

— Menc vuče to što sam 18 godina živela u Makedoniji: u Sindelićevu i Skoplju, što sam se srodila s tim narodom, što znam njegove muke i patnje, što sam se, nekako, poistovetila s njima. Ja mu dođem i kao Makedonka. Taj mi je narod, nekako, prirastao za srce. A, i kako ne bi! Ko nije živeo u Makedoniji — naravno, ne kao kolonizator i eksploatator — ne zna šta ta zemlja znači za onoga ko je svoju mladost, svoje, da tako kažem, najlepše godine života, proveo u njoj

* Hristijan Todorovski Karpoš, poginuo 7. II 1943., za narodnog heroja proglašen 29. VII 1945.

i s njenim ljudima. Eto, zbog toga, između ostalog, želim da se borim u makedonskim jedinicama, da budem s makedonskim drugovima...

Drugovi su je posmatrali. Izenadila ih je njena zaljubljenost u jedan kraj, u njegove ljude. Pažljivo su pratili njeno uzbuđeno kazivanje.

— Dobro, rekli su drugovi, čim se ukaže prva prilika pridružićeš se makedonskim drugovima... Uskoro ćemo poslati jednu manju jedinicu na Skopsku Crnu goru. S tom četom poći ćeš i ti.

MEĐU MAKEDONSKIM BORCIMA

Štab Drugog južnomoravskog NOP odreda krajem septembra 1943. poslao je 2. četu Drugog bataljona na Skopsku Crnu goru. Sa četom su bili Ljupčo Arsov Goce, Andon Done Filipov Božinov, Olga Arsova, Branka »Štipljanka«, Vera Jocić i drugi.

40 Rukovodstvo ove jedinice nekoliko dana je pokušavalo da na Skopskoj Crnoj gori uspostavi kontakt sa Kosovarima. Borce su svakodnevno napadali pripadnici kontra-četa, koje su naoružali Nemci uz obećanje da će im omogućiti stvaranje »Velike Albanije«.

U popodnevним časovima 7. oktobra 1943. borci Drugog kumanovskog NOP odreda stigli su u selo Pelince, u Kolčačku mahalalu, koja se nalazila prema selu Starac.

U tom selu trebalo je da se borci malo odmore, da obuću i odeću dovedu u red i očiste oružje i tako se pripreme za naredne borbe. Međutim, u toku dana stiglo je naređenje Ljupča Arsova da odred, u toku 9. oktobra 1943. dođe u selo Dumanovce, na Skopskoj Crnoj gori, da bi se sastao s navedenom četom Južnomoravskom u kojoj je bila i Vera.

Da bi ovaj zadatak uspešno obavio, štab Drugog kumanovskog NOP odreda naredio je da se 8. oktobra 1943., u ranim jutarnjim časovima krone u pravcu sela Suševo. U to selo borci su stigli u svanuće. Tog dana odred je izvršio detaljne pripreme. Borci su očistili oružje, snabdeli se hranom. Izvršeno je i detaljno izviđanje, kao i ostale pripreme za prelaz preko drumova i pruge, koje je neprijatelj branio, odnosno zaštićivao.

U prvi sumrak, 8. oktobra 1943. godine, odred je krenuo prema selu Dumanovcu. Trebalo je preći oko 30 kilometara na teritoriji koja nije bila pod partizanskom direktnom kontrolom. Borci su morali da idu zaobilaznim stazama da bi nesmetano i do zore 9. oktobra 1943. stigli u Dumanovce. Marš je izveden uspešno i u svanuće borci odreda stigli su u neposrednu blizinu sela, na mesto zvano »Manastirče«, koje je pružalo vanredne uslove za logorovanje, jer je imalo vodu i bilo dobro maskirano. Međutim, za organizaciju odbrane nije bilo najpogodnije.

Borci su se dobro odmorili i nahranili.

Znajući da mesto nije pogodno za odbranu, Hristijan Todorovski Karpoš, komandant odreda, postavio je osmatrače i straže čiji je zadatak bio da blagovremeno izveste njega i štab o eventualnom nailasku neprijatelja.

Neko od meštana, koji nije bio naklonjen partizanima, otkrio je balistima položaj Drugog kumanovskog NOP odreda. Baliste je predvodio Sulja iz sela Otlje. Koristeći se dobrim poznavanjem terena i sumrakom, kao i bekvom stražara Trajana iz Dumanovca, koji se prepao kad je video baliste u nastupanju i pobegao kući, ponevši pušku, municiju i jedini dvogled u odred — balisti su nesmetano prišli mestu bivakovanja kumanovskih partizana.

Komandir voda Dosko Veličkovski Moler slučajno je primetio baliste u neposrednoj blizini. Odmah je uzbunio odred.

— Evo balista, drugovi!

Balisti su odmah otvorili vatru na borce koji su bili u sredini logora. U prvom trenutku izgledalo je da su partizani u bezizlaznom položaju. Međutim, Karpoš je naredio juriš. Protivnapad naterao je baliste da se, bežeći, vrate tamo odakle su i došli.

U ovoj borbi ranjena su četiri borca, koji su prebačeni u Kumanovo na lečenje.

Devetog oktobra oko 9 časova borci Drugog kumanovskog NOP odreda sišli su u selo Dumanovce gde su se sreli s grupom od oko 50 boraca Drugog južnomoravskog NOP odreda, koje su predvodili komandir Danilo Stevanović i politički komesar Vojislav Petrović Žarko. Južnomoravci su bili na drugom kraju sela, ne znajući ko se protiv koga bori.

Sutradan, Južnomoravci i Kumanovci povukli su se dublje prema Skopskoj Crnoj gori, u rejon Kopiljača—Tupan. Tu su borci ostali 10. i 11. oktobra 1943. godine.

ZAMENIK KOMESARA U SKOPSKO-KUMANOVSKOM ODREDU

Ljupčo Arsov Goce 10. oktobra je izdao naredbu o formiranju Skopsko-kumanovskog NOP odreda. To je, u stvari, bilo preimenovanje Drugog kumanovskog NOP odreda. Naredbom je određen i teren delovanja novog odreda. Bila je to Skopska Crna gora i linija Kumanovo — Kratovo — Kriva Palanka. Odred je podeljen na dve čete: prvu, koja je imala da deluje na terenu Kumanovo — Kratovo — Kriva Palanka, i drugu za aktivnost na Skopskoj Crnoj gori.

Drugom naredbom Arsov je naimenovao za komandira Prve čete Hristijana Todorovskog Karpoša, za zamenika komandira Angela Jovanovskog Šajčeta, političkog komesara Jordana Daneta Cekova, za zamenika političkog komesara Antonija Filipovskog Doneta.

42

Četno rukovodstvo Druge čete sačinjavali su: komandir Dosko Veličkovski Moler, zamenik komandira Vančo Velin Goce, vodnik I voda, politički komesar Metodije Kotevski Slobodan, zamenik političkog komesara Olivera Jocić Vera.

Trećom naredbom Arsov je odredio nazive četa. Tako je Prva četa nazvana »Kiro Fetak«, a druga — »Cvetan Dimov«.

Ovo je učinjeno u znak sećanja, počasti i priznanja hrabro poginulim narodnim borcima Kiru Nacevu Fetaku, iz Kumanova i Cvetanu Dimovu Celetu, članu Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju, iz Skoplja. (Obojica su docnije proglašeni za narodne heroje).

Kod sela Brodec, 13. oktobra 1943. godine partizani su se sukobili s bugarskim policijskim odredima i kontračetama. Borci Drugog južnomoravskog NOP odreda, odnosno 2. ojačane čete Drugog bataljona, zatim borci Skopsko-kumanovskog NOP odreda i jedna desetina Šarplaninskog NOP odreda, posle borbe su se povukli u pravcu manastira Matejče.

Na putu prema manastiru ranjen je u stopalo partizan zvan Šarko, koji je bio visok i krupan. Nije mogao da ide, pa su ga drugovi nosili na provizornom nosilu.

U nošenju ranjenog druga, od Brodeca do Matejča, učestvovala je i Vera. Svi su se smenjivali, samo ona ne. Htela je svojim primerom da pokaže da se može izdržati. Borce je hrabrila i sokolila.

— Još malo, drugovi — govorila je.

Borci su gundali, jer su hodali po bespuću Skopske Crne gore, a da nisu bili ubeđeni da je taj pohod bio opravdan. Gladni, umorni, borci su negodovali uz put.

— Drugovi, mi partizani, narodni borci, možemo sve da izdržimo. Zar ne?

Borci su ćutali. Išli su, vukući umorne noge, u pocepanim opancima i cokulama.

— Drugovi — nastavljala je Vera — mi smo partizani naročitog kova...

— E, sad ga pretera — dobacio je jedan borac... — To se kaže za komuniste!

Vera se okrenula prema drugu, koji je to rekao:

— Šta ti misliš: kakva je razlika između partizana i komunista?

43

Borac, očigledno neraspoložen za razgovor, samo je odmahnuo rukom, zabacio pušku preko ramena i produžio umorno da korača. Vera ga je uhvatila za rukav.

— Znam da si umoran, zlovoljan, gladan, neispavan. Svi smo to. Misliš da nismo? Ali, moramo da izdržimo.

Borac ju je pogledao iskosa.

— Znam da moramo, ali zar smo morali da se lomamo po toj planinčini i da se sukobljavamo s balistima?

— Priroda nije kriva. A, što se tiče ljudi, to su krivi Bugari, Nemci, ranije Italijani, zatim četnici i ostala bulumenta, koji su zaveli proste ljude da se bore protiv nas.

Vera je začutala za trenutak, a onda nastavila da govori:

— Šta bi tu zavedeni Albanci izgubili u novoj državi? Ništa. Samo bi dobili. Dobili bi svoju zajednicu, autonomiju, svoj jezik, svoje pismo, svoje škole... Ne bi se morali da prezivaju

na »ić«... Bili bi ravnopravni sa svim narodima u našoj zemlji... To im treba reći, u to ih treba ubediti da oni shvate...

— Kako da im to kažemo kad nas ne puštaju na puškomet bliže od sebe?

— Moramo pokušavati da im priđemo. To nije lako, znam. Ali, moramo. Običan čovek, siromašan čovek je naš prirodni saveznik. Na njega, preko vere, veliki uticaj vrše hodže i bogataši — begovi. Te proste ljude drže u neznanju, u duhovnoj i materijalnoj zaostalosti... Sad im mašu »Velikom Albanijom«. Šta oni imaju od toga? Njihov život je ovde, s nama — s Makedoncima, Srbima, Crnogorcima i ostalim narodima. Nema potrebe da sanjaju o Albaniji, jer će i ona, kao što ćemo i mi, biti socijalistička država.

Borac je slušao Veru. I ne samo on, nego i ostali partizani u koloni.

— Znam. Tako je, ali čoveku dođe da se izduši, da protestuje, da mu bude lakše...

— Shvatam te — nasmešila se Vera i potapšala ga po ramenu.

Ovaj razgovor slušao je i Ljupčo Arsov Goce.

44 »Ume s ljudima, s borcima«, razmišljao je. »Ima neki svoj način, koji borci prihvataju. Ume da se približi ljudima. Nije nadmena, uobražena, što je karakteristično za mlade ljude, koji nešto znače u svojoj okolini. Skromna je i ne ističe svoje znanje. Ne nameće ga, nego ga razložno i veoma pristupačno i prihvatljivo plasira... Dobar je propagator... Veoma je disciplinovana i stroga prema sebi... Za sve vreme puta odbija da je smene u nošenju druga Šarka... U ovom pohodu na Skopsku Crnu goru mnogo je doprinela da borci shvate i prihvate opravdanost našeg dolaska na ovaj teren, koji je po prirodi surov i na kojem su seljaci zavedeni italijanskom, a sada i nemačkom propagandom o »Velikoj Albaniji«... I suviše je samokritična... Svaki naš neuspeh pripisuje sebi, svom radu, odnosno po njenom mišljenju, nedovoljnom radu s borcima. Svi je borci vole. To se vidi na svakom koraku... Veoma je popularna među drugovima... To sam primetio još dok smo bili s Vranjancima...« Vidi se da voli ljude. Izgleda, posebno Makedonce... Posmatrao sam je kad smo bili iznad Brodeca. S ljubavlju je posmatrala noću osvetljeno Skoplje. Bila je kao u nekom

zanosu... Čuo sam je kako šapuće: 'Moje Skoplje, naše Skoplje...' Vezana je za ovaj narod. Krvno je vezana... Dobro je što je kao Srpkinja u našim redovima. To mnogo znači za bratstvo i jedinstvo...«

Centralni komitet Komunističke partije Makedonije i Glavni štab NOV i PO Makedonije nastojali su da se albanski živalj na Skopskoj Crnoj gori pridobije za narodnooslobodilački pokret i borbu.

Neprijatelj, da bi sprečio razvoj NOP-a na tom terenu, pojačao je propagandu među Albancima sa ciljem da ih privuče na svoju stranu. Nemačka obaveštajna služba bila je zainteresovana za ovaj živalj. Ona je, preko poručnika Birmana, obećavala Albancima »Veliku Albaniju«. Priličan broj Albanaca naseo je ovoj propagandi i primio oružje. Od njih su formirane kontračete za borbu protiv partizana, ili za obezbeđivanje pruge Skoplje — Niš. U ovoj propagandi protiv narodnooslobodilačkog pokreta važnu ulogu igrale su hodže.

Od naoružanih Albanaca stvorene su tri kontračete: dve u kumanovskom kraju od 50 do 60 ljudi (docnije i više) i treća u okolini Preševa, koja je bila pod direktnom komandom poručnika Birmana.

Ostajanje partizana na ovom terenu po svaku cenu moglo je samo da nanese štetu NOP-u i NOB-u. Posle opsežnog i svestranog razmatranja situacije, uzimajući u obzir i »za« i »protiv« argumente, rukovodstvo odreda, zajedno s Ljupčom Arsovim Gocetom, odlučilo je da se privremeno napusti pokušaj stvaranja slobodne teritorije na Skopskoj Crnoj gori.

Da su partizani mogli da se održe na ovom terenu to bi u mnogome olakšalo njihove napore na prugu prema Kačaniku i Vranju.

Našavši se u ovakvim objektivnim teškoćama, čete iz Drugog južnomoravskog i Skopsko-kumanovskog NOP odreda prebacile su se na planinu Rujan i u rejonu sela Starec razišle se. Svaka je otišla na svoj teren, u sastav svog odreda. Desetina Šarskog NOP odreda, takođe se vratila na svoj teren I operativne zone.

Vrativši se na Kozjak Druga četa Skopsko-kumanovskog NOP odreda pokušavala je da se spoji s Prvom četom, kojom je komandovao Karpoš. To joj nije pošlo za rukom, jer je Karpoš s Prvom četom otišao na drugi teren.

Druga četa, da bi na sebe privukla pažnju neprijatelja, prebacila se iz rejona sela Čelopek u selo Gradište.

— Prema odluci štaba napašćemo opštinu — rekla je Vera borcima—članovima Partije. I to u vreme kad svj ođnovnici budu na svojim radnim mestima.

Napad je potpuno uspeo. Zaplenjeno je 6 pušaka, dosta municije, 250.000 leva, ćebad i druga oprema. Meštanima su podeljeni vuna i kudeljja, koje je okupator rekvirirao. Seljacima je održan zbor na kojem im je govoreno o narodnooslobodilačkoj borbi. Predveče četa se povukla u pravcu sela Orašec — Šuplji Kamen, a odatle prema selu Čelopek.

Obe čete Skopsko-kumanovskog NOP odreda sastale su se 27. oktobra 1943. godine, u selu Vračovce.

Tog dana Ljupčo Arsov Goce naredbom je naimenovao rukovodstvo odreda. Za komandanta postavljen je Hristijan Todorovski Karpoš, za političkog komesara Andon Filipovski Done, a za zamenika političkog komesara Olivera Jocić Vera.

46 U Prvoj četi »Kiro Fetak« za komandira naimenovan je Angel Jovanovski Šajće, za njegovog zamenika Dragutin Mladenov Mitrović, političkog komesara Trajko Trajkovski Morijak, zamenika političkog komesara Tode Sazdov Mali.

Komandir Druge čete »Cvetan Dimov« postao je Dane Cekov, njegov zamenik Stojan Todorovski Largo, politički komesar Metodija Kotevski Slobodan, koji će istovremeno vršiti dužnost zamenika političkog komesara iste čete.

Na sastanku rukovodstva odreda Karpoš je rekao:

— Približićemo se Žegljanu, odnosno istočno od policijske stanice, dva do tri kilometra. Tako ćemo isprovocirati policajce da iziđu iz rovova. Kad to učine posle je lako da ih potučemo.

S ovim predlogom komandanta svi su se prisutni složili. Međutim, umesto da bugarski policajci iziđu iz rovova i krenu prema partizanima, odnosno njihovim položajima, oni su se 31. oktobra 1943. godine povukli prema Kumanovu.

Sutradan, 1. novembra 1943, odred je ušao u Žegljanu, zapalio opštinsku arhivu, a uveče održao zbor. Time je bila likvidirana i poslednja administrativna ispostava bugarske okupacione vlasti na ovom području i stvorena slobodna te-

ritorija, koja se protezala od sela Vojnika, Stracina, Čupinog Brda, planine Kočure na severu i planine Rujan na zapadu. Na severu, preko Besne Kobile, stvorena je veza sa slobodnom teritorijom crnotravskih partizana.

Pošto je uništio okupatorsku vlast južno od Kozjaka i German planine Skopsko-kumanovski NOP odred odlučio je da otpočne s napadom na komunikaciju Skoplje — Kumanovo — Sofija i Skolje — Kumanovo — Niš. Da bi ovu zamisao mogao uspešno da sprovede odred su bili potrebni dinamit i drugi eksplozivni materijali za rušenje pruge. Iz štaba je rečeno:

— Napašćemo Kuklicu. Obavešteni smo da na tamošnjem gradilištu pruge ima velika količina eksploziva zbog građenja pruge Kumanovo — Čustendil. Gradilište obezbeđuju bugarski vojnici.

Napad je izvršen 6. novembra 1943. u toku dana. Partizani su zaplenili 6 konja, 200 kilograma eksploziva, 3.000 kapisli, 2.000 metara štapin-fitilja, 5 pušaka, čebad, uniforme i drugi materijal.

Vera Jocić (sedi u sredini) sa ratnim drugovima Karpošem, Donetom, Sopovim, Josifom i Totetom

Nekoliko dana ranije Vera je rekla:

— Uskoro će 7. novembar — Dan oktobarske revolucije. Treba da pripremimo priredbu. Šta mislite o tome?

Prisutni drugovi i drugarice složili su se sa predlogom da se održi priredba.

— Šta ćemo za program?

— Jedno uvodno predavanje o značaju Oktobarske revolucije i naše narodnooslobodilačke borbe.

— Zatim, neka recitacija.

— Može naša i ruska partizanska pesma.

— Predlažem da o značaju Oktobarske revolucije i naše borbe govori Slobodan. Ja bih odrecitovala dve pesme: jednu od Majakovskog i jednu našu — rekla je Vera.

Tako je sačinjen program i prišlo se njegovoj realizaciji.

Priredba je održana pred borcima i narodom u selu Vragoturce, ispod Kozjaka, 7. novembra 1943. godine. Skromno, ali s ljubavlju, proslavljen je ovaj značajan datum u istoriji radničke klase i naroda Sovjetskog Saveza i proletarijata čitavog sveta.

48 Borci odreda su 10. novembra 1943. godine, u rejonu »Čukarka«, između Preševa i Tabanovca, napali železničku prugu. Tom prilikom je uništena jedna lokomotiva, zapaljena 4 vagona natovarena čaurama svilenih buba, zaplenjena izvesna količina odela i obuće. Saobraćaj je bio prekinut 24 časa.

Tog dana na Kozjak je došlo 19 drugova — boraca iz zapadne Makedonije, odnosno iz Sarplaninskog NOP odreda. Među njima su bili, Angel Mojsovki Vančo, Boro Čuškar, Vančo Unkovski, Vlado Tasevski, Dimče Belovski, Aco Šopov, Tomo Sofronievski Josif, Vasko Zlatev, Stojan Bočvarov, Trajko Stavrev i drugi.

Radi uspešnije diverzije na pruzi, u odredu je bio formiran minerski vod, koji je često minirao prugu između Kumanova i Vranja.

POLITIČKI RAD MEĐU STANOVNIŠTVOM

Osim oružanih akcija, odred je aktivno radio na podizanju političke i nacionalne svesti seljaka. Politički i vojni rukovodioci govorili su na

zborovima, koje je odred održavao po selima. Na njima su oni objašnjavali ciljeve narodnooslobodilačke borbe.

U tom političkom radu veoma je aktivno učestvovala i Vera. Njena aktivnost naročito se ogledala u radu sa ženama.

— Ne borimo se mi samo protiv okupatora i njegovih slugu — govorila je Vera okupljenim ženama — nego i protiv zaostalosti naših ljudi po selima, varošicama i gradovima.

Žene su je pažljivo slušale. Netremice su gledale u nju.

— Staroj vlasti išlo je u račun da naročito žene drži u neznanju, u zaostalosti, primitivizmu. Žena u bivšoj Jugoslaviji smatrana je građaninom drugog reda, mada s mužem, što se kaže rame uz rame, obavlja sve fizičke poslove i plus podiže decu.

Okupljene žene bi se pogledale.

»Tako je kao što kaže ovo devojčice«, razmišljale su u sebi.

— E, mi, narodni borci, narodni partizani, nećemo tako da bude i ubuduće. Žena ima da bude ravnopravna s muškarcem, jer je ravnopravna i u domaćim i drugim poslovima. Ima da dobije pravo glasa, da bira i da bude birana, aktivno da učestvuje u životu sela, grada, države, društva.

— Pozlatila ti se, kćerko — rekla bi neka od prisutnih žena.

— Sigurno — dobacila bi druga. — Zbog čega da budemo po strani?

— Zar smo mi maloumne?

Vera bi objašnjavala ženama liniju narodnooslobodilačke borbe i pokreta, naročito u odnosu na žene. U tome je imala mnogo uspeha.

— Samo — govorila im je — treba i vi da se uključite u narodni pokret za oslobođenje od okupatora i bivših krvopija: gazda, žandarma, policajaca, kmetova, finansa i drugih, koji su protivnici napretka.

S onim ženama, koje su s nevericom odmahivale glavom, ne verujući da će žene biti u pravima izjednačene s muškarcima, Vera je više razgovarala, ubeđivala. Naročito su to bile starije žene, koje nisu mogle da zamisle da se dosadašnji ropski odnos žene može izmeniti.

— Ti si mlada, kćerko — govorele su joj starije žene. — Ne znaš ti još kako je to.

— Jeste, ja sam mlada, ali znam i slušala sam...

— E, srećo naša, drugo je slušati, a drugo na grbači to osetiti.

— Tačno! — odgovarala bi Vera, ne gubeći strpljenje i ne odustajući od »borbe«.

Vera je bila poznata i po strpljenju i taktičnosti. Na jedan, samo njoj svojstven način, umela je da priđe svakom čoveku, da započne s njim razgovor i da neosetno prenese na njega svoje mišljenje o stvari ili stvarima o kojima su razgovarali.

— Ali, tačno je i to da ne mora svako da doživi nešto da bi znao kako je to nešto. Jeste li vi doživele sve ono što su vaše majke i babe doživele?

Prisutne žene i devojke pogledale bi se.

— Nismo — rekla bi jedna od njih.

— Eto, vidite. A da li ste verovalе?

Prisutne bi se ponovo pogledale.

— Nešto smo verovalе, a nešto nismo.

Vera bi se nasmejala na ovu iskrenost.

50 — Onda i meni nešto verujte, a nešto ne morate verovati.

Sve prisutne žene bi se smejale, zajedno s Verom.

Razgovori, koje su politički i vojni rukovodioci odreda vodili po selima Kozjaka, imali su pozitivne rezultate. Seljaci su u većem broju pristupali u redove Skopsko-kumanovskog NOP odreda.

U političkom radu sa srpskim življem obraćala se pažnja na raskrinkavanje četnika Draže Mihailovića. Uporedo s tim isticani su ciljevi borbe partizana, kao i njihovi uspjesi. Politički radnici, među kojima i Vera, naročito su naglašavali da je zasluga partizana što je stvorena oslobođena teritorija na kojoj je uništena vlast okupatora.

Vera je, kad bi odred bio na srpskoj teritoriji, objašnjavala seljacima iz srpskih sela ko su Makedonci, kakva je Makedonija, šta je Makedonija i zašto je Bugari svojataju. Vera je veoma mnogo volela Makedonce. I kod srpskog življa ona je produbljevala ljubav prema Makedoncima, razgurala tu ljubav.

Verina uloga kao Srпкиnje na makedonskoj teritoriji bila je veoma značajna. Ona je makedonskim ženama i devojkama u selima objašnjavala ko su to velikosrbi, a ko Srbi, šta je srpska nacija, kolika je ljubav Srba prema drugim narodima. Govorila je da su Srbi isto tako protiv velikosrba, jer ovi ugnjetavaju i srpski narod, a ne samo druge narode u Jugoslaviji.

Tako je razvijala ljubav Makedonaca prema Srbima. Praktično, neposredno. Držala je političke časove na kojima se govorilo o imperijalizmu, fašizmu, velikosrbizmu, šovinizmu. Umela je da objasni, da ubedi, da podstakne. Nije se držala superiorno. Nije stvarala kod ljudi kompleks manje vrednosti. Podsticala ih je da govore, iako su se pojedinci teško izražavali. Pomagala je u izražavanju, u iskazivanju misli.

— Drugovi — govorila je borcima članovima Partije i SKOJ-a — svaki od vas treba da se osposobi da bude politički agitator, da govori o ciljevima naše borbe i njenom značaju za sve naše narode.

— Vi, politički, vi ste za to sposobni i zaduženi... Mi, ostali, trudićemo se da se bolje borimo — rekao bi neki borac.

Vera bi se svojim poznatim smirenim i sugestivnim tonom obraćala borcu koji bi to rekao:

— Misliš li da se mi »politički« slabije borimo od vas »ne političkih«?

Borac bi se zamislio.

— Ne, borite se isto kao i mi, ostali borci.

— Onda?

— Znam, nego...

— Šta, »nego«?

— Ne ide to nama od ruke...

— O tome i jeste reč. Svakome treba da »ide od ruke«. A da bi »išlo od ruke«, treba da se pripremimo za to. Da znamo ciljeve naše borbe, koji nisu samo u isterivanju okupatora iz zemlje i kažnjavanju domaćih izdajica.

— Znamo ciljeve borbe. Neko više, neko manje.

— Oni koji znaju više treba da objašnjavaju onima koji znaju manje. Samo, treba znati kako to znanje preneti. A to se mora naučiti, kao i sve drugo što se uči. Neko, ako nešto zna, a to što zna ne ume na drugoga da prenese — kao i da ne zna. Moramo sami da učimo da druge učimo.

FORMIRANJE BATALJONA »JORDAN NIKOLOV«

Razvoj narodnooslobodilačke borbe, prilikom kojih novih boraca, uspeli u borbama protiv Bugara i četnika doveli su do odluke štaba V operativne zone o formiranju bataljona od boraca Skopsko-kumanovskog NOP odreda.

Naredbom br. 7 od 1. decembra 1943. štab V operativne zone, prema odluci Glavnog štaba NOV i PO Makedonije, formirao je Prvi kumanovski bataljon »Jordan Nikolov«* od dotadašnjeg Skopsko-kumanovskog NOP odreda.

Prema toj naredbi, novi bataljon imao je tri čete: Prva četa »Kiro Fetak«, Druga četa »Cvetan Dimov« i Treća četa »Vasilko Dragomanski«.

Sledećom naredbom štab zone je odredio rukovodstvo bataljona. Za komandanta naimenovan je Hristijan Todorovski Karpoš, za njegovog zamenika Andon Filipovski Done, za političkog komesara Tomo Sofronievski Josif, a za zamenika političkog komesara Olivera Jocić Vera.

Na dan formiranja bataljon je imao 106 boraca, pretežno omladinaca i omladinki iz Kumanova, kumanovskih sela, iz Štipa i Skoplja.

52 U dvorištu osnovne škole u selu Pelince, u ime štaba V operativne zone, bataljon je formirao Ljupčo Arsov Goce. U njegovom prisustvu zakletvu je položila, većina boraca, osim onih koji su je položili ranije.

— Počinjemo da bivamo prava vojska — rekla je Vera povodom formiranja bataljona »Jordan Nikolov«.

— A, šta smo dosad bili? — upitao ju je jedan član štaba bataljona.

Vera ga je pogledala, nesigurna da li je on ozbiljno pita ili je provocira.

— Iako znam da znaš, ipak, da ti odgovorim: dosad smo bili partizani sa svim specifičnostima gerile. Sada počinjemo da bivamo vojnici.

— Zar sve ovo što se navodi u naredbi nismo imali i ranije?

— Jesmo, ali...

* Jordan Nikolov Orce, član PK KPJ za Makedoniju, kandidat za člana CK KPJ, poginuo 4. I 1942. proglašen za narodnog heroja 29. VII 1945.

— Zar ne vidiš da se šali — upao je neko od prisutnih.

— Vidim — odgovorila je Vera — ali hoću da mu odgovorim, da mu šala ne bi propala.

— Batalite to — rekao je Karpoš — nego dajte da se dogovorimo kako ćemo naredbu da sprovedemo u život.

Na kraju sastanka štaba bataljona onaj drug se opet obratio Veri:

— Ostala si mi dužna odgovor.

— Odgovor će ti dati bliska budućnost — nasmejano mu je odgovorila Vera — ako ti u ovom trenutku nešto nije jasno.

Posle formiranja bataljona »Jordan Nikolov«, blagodareći inicijativi Vere i Metodija Kotevskog Slobodana, počele su da izlaze bataljonske novine. Njihov urednik bio je Slobodan. Izdavao ih je, naravno, štab bataljona.

Pošto štab bataljona nije imao pisaću mašinu, novine su pisane rukom, preko indiga. Ti primerci odlazili su u čete, gde su ih borci čitali s velikim interesovanjem. U novinama su i borci saradivali. (Docije je štab Treće makedonske udarne brigade dao štabu bataljona pisaću mašinu, pa je posao oko »štampanja« bataljonskih novina bio olakšan).

Zbog dobrog uređivanja, još dok su rukom pisane, štab Treće makedonske udarne brigade pohvalio je novine bataljona — kao najbolje u brigadi.

Početkom decembra 1943. godine u bataljon »Jordan Nikolov« došao je iz Skoplja Slobodan Cvetković Pavle, svršeni učenik Državne trgovačke akademije u Skoplju i borac Kukavičkog NOP odreda.

Čim je čula da je neko došao iz Skoplja Vera ga je potražila. Našla je Cvetkovića. Iako su pre rata oboje živeli u Skoplju, nisu se poznavali.

— Čujem da si došao iz Skoplja? — upitala ga je, gledajući ga u oči, pa nastavila, takođe s pitanjem:

— Kako je u Skoplju, šta ima novo?

— Ne znam šta te interesuje — odgovorio je Cvetković.

— Htela bih da te pitam za neke moje drugarice i drugove. Samo, ne znam da li ih poznaješ?... Šta si radio u Skoplju, mislim, od kada živiš u Skoplju? Jesi li živio pre rata?

— Jesam. Učio sam Trgovačku akademiju.
— Jesi li poznavao neke učenice iz ženske gimnazije?

— Koje?

Vera je spomenula neka imena, a Cvetković joj je odgovorio da su neke od njih otišle u Srbiju još 1941. godine, a druge ostale u Skoplju. One koje on zna od njih, aktivno saraduju u pokretu.

— Tj se mene ne sećaš iz Skoplja? — upitala ga je Vera.

— Ne! — odgovorio je Cvetković.

— Mi smo se družile s gimnazijalcima i s đacima iz Trgovačke akademije. Interesantno da se nismo ranije upoznali... Uostalom, to se može da desi... Da li znaš Devedžića?

— Duška, kako da ne.

— Eto, i s njim sam se upoznala u partizanima iako smo oboje živeli u Skoplju pre rata.

— Gde si se srela s njim?

— U Drugom južnomoravskom odredu. Tamo je bio zamenik političkog komesara Drugog bataljona i sekretar partijskog biroa.

— Je li još plahovit?

54 — Jeste. Znači da je takav bio i ranije?

— Da.

Vera i Cvetković su se viđali i docnije. Cvetković je bio u jedinici u kojoj je bilo nekoliko boraca ornih za šalu. Oni su izmišljali ili pre-pričavali tuđe šale. To su, naročito, radili posle neke akcije. Obično, »žrtve« su bili pojedini drugovi i drugarice, koji se u akciji nisu baš hrabro držali, ili su imali kakvu nezgodu. Šaljivdžije bi to odmah iskoristile i od toga pravili viceve.

Vera je volela šale i viceve. Dolazila bi među borce, koji su imali smisla za šalu, vic, anegdodu. Borci se pred njom nisu ustručavali da pričaju šale na račun svojih drugova i drugarica.

— Ima li nešto i na moj račun?

— Nećeš da se ljutiš? — pitale su šaljivdžije.

— Šta vam pada na pamet? Zbog čega da se ljutim? Zar sam ja nešto drugo nego ostali?

— Znaš kako se kaže: »Ko pita ne skita«... Da ne »odskitamo« na neku vanrednu stražu ili nešto slično.

— Nije, valjda, da me za takvu smatrate?
— upitala je Vera.

— Nemoj ozbiljno da ih uzimaš — rekao je Cvetković. — Oni su božja spadala.

— Drugarice komesar, jesi li čula: Drug Pavle spominje boga; treba preispitati njegova religiozna osećanja.

— Eto, jesam li ti rekao — upozorio je Cvetković Veru.

— Dobro što ste mi na to skrenuli pažnju — kao ozbiljno rekla je Vera.

Posle toga svi su prsnuli u smeh. Verin zvonak alt odjekivao je okolinom.

— Vera, je, sigurno, opet kod onih spadala — rekli su u štabu.

BORBA KOD SELA DRENAK

Jačanje partizanskih snaga i širenje ustanaka na Kozjaku i gornjem toku Pčinje uznemirilo je okupatora i četnike Draže Mihailovića. Zbog toga su četnici počeli prisilno da mobilišu meštane u selima.

Štab bataljona »Jordan Nikolov« bio je obavešten o pokretu, namerama, snagama i naoružanju četničkih brigada. Na sastanku štaba Karpoš je izložio svoje mišljenje.

— Neprihvatanje borbe za odbranu teritorije koju smo oslobodili od okupatora značilo bi povlačenje pred četnicima, značilo bi da smo slabiji od njih i da ih se bojimo. Našim povlačenjem dali bismo adut četničkim komandantima da podignu moral svojih ljudi u brigadama i jednom broju ljudi u selima, svojim simpatizerima. Da se održimo na Kozjaku, moguće je samo pod uslovom da prihvatimo borbu na položajima koji obezbeđuju sve uslove za aktivan otpor, kombinovan s napadom i s krajnjim ciljem da četnici pretrpe vojnički i politički poraz.

U toku opširne diskusije, u kojoj je učestvovala i Vera, štab je prihvatio Karpošev predlog.

— Mislim — rekao je Karpoš — da najbolje uslove za aktivnu odbranu ima Kameničarska mahala u selu Drenku.

S tim u vezi je bataljon »Jordan Nikolov« otišao iz rejona sela Dobrača i, preko sela Cvilance i Alince, stigao u Drenak.

U toku noći 9/10. decembra 1943. štab bataljona je, preko patrola, saznao da se tri četničke brigade nalaze u rejonu sela Željuvino, Gulince i Bajlovce. Druga, velika kolona četnika bila je u pokretu preko sela Alince prema mahali Ratunda u selu Drenku.

U svanuće 10. decembra 1943. Karpoš je pozvao u štab sve komandire i komesare četa. Sastanak je trajao jedan čas. Komandant je govorio.

— Četnici su završili pripreme za napad, jer su privukli svoje snage u selo Alince, odnosno u njegovu mahalalu Jabuka, i u mahalalu Ratundu u Drenku; zatim u selu Željuvino i Gulince. Izvesne svoje delove štab je privukao do južnih mahala Drenka...

Na sastanku je govorio i Ljupčo Arsov Goce u ime štaba V operativne zone.

Nešto oko 7 časova Karpoš je s rukovodiocima sve tri čete izišao na položaje, koje je trebalo braniti. U prisustvu drugih članova štaba bataljona, izvideo je teren na kojem je trebalo da se vodi borba.

— Sa onih visova i iz onih pravaca možemo očekivati napad četnika — pokazao je Karpoš.

56 Posle toga svakoj četi je dao zadatak i raspored posjedanja položaja u slučaju da četnici napadnu u toku dana.

Borba je počela oko 9 časova, a već oko 11 časova četnici su uspeli da se približe partizanskim položajima na 40—50 metara. Njihova Preševska i delovi Krvipalanačke brigade uspeli su da se oko 12 časova približe na 50 metara.

— Druže komandante — poručila je Vera Karpošu — mislim da sad treba da udarimo po njima.

— Treba, ali ne sad — odgovorio je Karpoš Veri preko kurira. — Neka pođu.

Prva četa je u dvočasovnoj borbi uspela da spreči napredovanje četnika. Karpoš je vešto i često premeštao puškomitraljesca Buzu* s položaja na položaj, gde je bio najpotrebniji, što je doprinelo da se četnici zaustave. Namera četnika da jurišaju između 12 i 14 časova na partizanske položaje bila je osujećena.

— Pucajte u meso! — naredio je Karpoš.

*Trajko Stojkovski Buzo, narodni heroj.

Partizanima su pomogle i »karpošovke« — ručno pravljene bombe i nazvane po proslavljenom komandantu.

Zaustavljeno je i napredovanje Žegligovske četničke brigade. U borbi izbliza na 30 do 40 metara partizani su uspeli da nanesu prilične gubitke četnicima. Oko 13 časova četnici su se pripremili za još jedan juriš. Međutim, bataljon je uspeo da im osujeti ovu nameru.

Ne osvrćući se na gubitke, četnici su oko 14 časova izvršili jak pritisak iz dva pravca. Prilikom ovog napada četnička mitraljeska paljba bila je najjača. Međutim, njihov juriš nije bio istovremen. To je omogućilo bataljonu da manevriše s vatrom iz svih svojih oružja. Čim je juriš četnika, oko 15 časova, odbijen, Karpoš je rezervu, 15 odabranih boraca, poveo na juriš. Ovim jurišem partizani su uspeli da odbiju četnike. Oko 15 časova, iz pravca sela Rankovci, pojavila se kolona od oko 40 bugarskih policajaca. Kad je stigla u blizinu četničkih položaja, rasporedila se na desnom krilu Krivopalanacke četničke brigade, posle čega je krenula u napad.

Pošto su četnički napadi na južnoj i zapadnoj strani bili odbijeni, vatra je počela da jenjava, da bi u sumrak potpuno prestala. Štab bataljona »Jordan Nikolov« je oko 18 časova naredio povlačenje s položaja da bi se borci okrepili i pripremili za proboj iz zaokruženja.

— Verovatno će nas četnici napasti uveče. Svaka četa neka na položajima ostavi obezbeđenje — naredio je Karpoš.

Nije se prevario. Dva časa pošto je pao mrak, četnici su krenuli na juriš. Noćna borba trajala je od 19 do 20,30 časova. Borce je na juriš pozvao Karpoš:

— Sada, drugovi! U ovom trenutku rešavamo sudbinu Kozjaka, Kumanova... Sad ili nikad!

Bataljon je izgubio 8 boraca, a 6 je ranjeno, od kojih 2 teško. Četnici su imali 20 mrtvih i 30 ranjenih.

Posle borbe bataljonu je prišlo 35 novih boraca (20 iz okolnih sela i 15 iz Kumanova).

Bataljon je obilazio pojedina sela i u njima održavao zborove na kojima su govornici raskrinkavali četnike. U pojedinim krajevima Bugari su naoružavali seljake italijanskim puškama radi

borbe protiv partizana. Četnici su, pored represalija, u pojedinim selima mobilisali po nekoliko desetina seljaka.

Politički rad u bataljonu odvijao se normalno: održavani su redovno politički i vojnički časovi. Počeo je da radi i vojnički kurs. Partijski rad se takođe odvijao normalno.

Bataljon je krenuo u Kotarlk da bi razoružao naoružane seljake i snabdeo se na taj način oružjem, i raskrinkao podli gest Bugara.

Akcija razoružavanja seljaka u selima Kotarlka uspešno je izvedena. Na zborovima govornici su raskrinkavali Vanču Mihajlova i Dražu Mihailovića.

U toj akciji bataljon je vodio borbu protiv bugarske vojske i kontračeta. Od seljaka, posle povratka iz Kotarlka, štab bataljona je saznao o pripremama Bugara za ofanzivu. Štab je odlučio da se ostane na Kozjaku i na njemu manevriše da bi se izbegli gubici. Ovakva taktika urodila je plodom. Bugari su prošli kroz sva sela, a bataljon nije imao gubitaka. Četnici su se uplašili bugarske ofanzive i raspustili svoju žegligovsku brigadu. Bugari su pokupili seljake od 18 do 50 godina, pa su sela, gotovo, ostala bez muškaraca.

58

Zbog stalnih pokreta bataljonu je preostajalo malo vremena za rad »po liniji Partije i vojnim pitanjima«.

Skojevaska organizacija bila je u fazi učvršćivanja.

OKRŠAJ S BUGARSKIM POLICAJCIMA

U štab Prvog kumanovskog bataljona »Jordan Nikolov«, dok je bio u selu Ljanik, stigle su vesti da su bugarski fašisti poslali puk vojske, i to u tri pravca. Karpoš je odmah savzao štab i predložio da bataljon vešt看 manevrom izbegne sukob s neuporedivo jačim neprijateljem i da mu se nađe iza leđa. Predlog je prihvaćen.

Manevrišući, bataljon je u toku noći stigao u selo Ramno i tako izbegao borbu, koju su Bugari pošto-poto hteli da mu nametnu. Kad je pretahodnica bataljona ušla u selo Pelince, štab bataljona je obavešten da desnom obalom Pčinje, iz pravca Celopeka, nailazi kolona od 120 bu-

garskih policajaca. Neprijatelj nije znao da je bataljon stigao na levu obalu Pčinje. Na sastanku štaba Karpoš je predložio da se napadne ova kolona, jer nije bilo moguće doći joj iza leđa.

Odlučeno je da se Prva četa s Omladinskim vodom prebaci preko Pčinje i da bugarske policajce obuhvati s desnog krila. To isto je trebalo da uradi i Druga četa, ali s levog krila. Treća četa je trebalo da prikuje Bugare za zemlju u tesnacu reke, čime bi omogućila Prvoj i Drugoj četi da izvrše svoj zadatak.

Uspeh nije izostao. Ubijeno je 14, a zarobljeno 18 bugarskih policajaca. Neprijatelj je imao i priličan broj ranjenih. Zna se da su neki od njih umrli u kumanovskoj bolnici.

Borba kod Pelinca vođena je 13. januara 1944. i trajala je pet časova. Za vreme borbe Blagoja Arsovski Starka pucao je iz puškomitraljeza. Toliko se bio zaneo da je ispucao sve metke. I u jednom trenutku mitraljez je učutao. Trgao se. »Šta mu je? Da se nije pokvario«, pomislio je. U stvari, više nije bilo metaka.

— Zbog čega ne pucaš? — doviknuo mu je komandir.

— Nemam više metaka — odgovorio je usplahireno.

— Kako nemaš više metaka? — zapanjio se komandir.

— Ispucao sam ih — uzbuđeno je odgovorio Starka.

Kad su posle borbe borci stigli u selo Brezovicu Starki su oduzeli puškomitraljez.

— Nećeš više biti puškomitraljezac. Nisi zašlužio to priznanje. Kako si mogao sve metke da ispucaš?!

Čutao je. Šta je mogao da kaže. Zanela ga je borba. Da li je to opravdanje? A da je neprijatelj navalio, čime bi ga tukli? Čahurama? Ipak, Vera je pokušavala da izmeni komandirovu odluku:

— Ne slažem se da se Starki oduzme puškomitraljez. To je prestroga kazna za njega. Nije Starka neozbiljan i neodgovoran. Desilo mu se, kao što može svakom da se desi. Pucao je u najboljoj nameri, a ne tek da bi pucao.

Međutim, Verina intervencija nije pomogla. Starka je dobio pušku. Znao je da puška nije što i puškomitraljez. Bilo mu je krivo i žao, ali

je shvatio da je odluka odluka, da joj se mora povinovati.

— Ne sekiraj se — rekla mu je Vera. — Dobićeš ti puškomitraljez ponovo. Dok se stiša ljutnja. Drugi put pazi, nemoj da se zaneseš. Šta bi bilo da je trebalo da štitiš odstupnicu, ili da potpomažeš juriš?!

— U pravu si — rekao je Starka. — I drugo-
vi su u pravu. Ali, eto, desilo mi se.

Vera se nasmejala i potapšala ga po ramenu.

— Bićeš ti opet puškomitraljezac!

Vera je iskoristila pobjedu nad bugarskim policajcima kod Pelinca i komunistima i skojevcima rekla:

— Ova pobjeda će više nego ijedna dosad podići u narodu ugled naše borbe. Narod je i ovom prilikom video da se jedino mi borimo protiv okupatora... U razgovoru s meštanima treba da raskrinkavate i četnike Draže Mihailovića, koji su u sprezi s neprijateljem. Bugari su i u prvom svetskom ratu ubijali Srbe, a četnici sada s njima saraduju da ne bi pobjedila pravda, da ne bi pobjedio narod, koji je presit vladavine velikosrpske, i ne samo velikosrpske buržoazije, i koji hoće svoju državu, državu ravnopravnih naroda, državu pravičnosti, državu bez eksploatacije. Jednom reči — svoju državu.

60

POGIBIJA KOMANDANTA KARPOŠA

Borci bataljona »Jordan Nikolov« stigli su 7. februara 1944. u Biljaču, gde je bilo oko 150 bugarskih policajaca, utvrđenih u zgradi osnovne škole. Novoformirani Operativni štab, koji je komandovao svim jedinicama na tom terenu, naredio je da se napadnu policajci u Biljači. Napad je trebalo da izvrše Udarni bataljon Drugog južnomoravskog NOP odreda i Prvi kumanovski bataljon »Jordan Nikolov«. Ostale jedinice (Četvrti terenski bataljon i Kosovski bataljon) bile su na obezbeđenju oko Biljače.

Policajci, utvrđeni u zgradi, pružali su žilav otpor. Borba je vođena celu noć 7/8. februara. Jedan minobacač je otkazao, verovatno zbog velike hladnoće. Karpoš se zainteresovao zbog čega ručni engleski minobacač ne dejstvuje. Rekli su mu da se nešto pokvarilo. On je uzeo mino-

bacač i počeo da ga opravlja. Stajao je pored zida zgrade, ali ne iza zida, i baterijskom lampom na ručni pogon osvetljivao minobacač.

— Skloni se iza kuće! — dovikivali su mu drugovi.

— Ma, ne brinite — odgovorio je i produžio da čeprka po minobacaču.

— Ugasi tu baterijsku lampu, bar!

Karpoš je samo mahnuo rukom, kao da kaže: »Šta mi dosađujete. Gledajte svoj posao«.

Neprijateljski vojnici su ga, verovatno, spazili ili su videli svetlost baterijske lampe, i gađali ga. Pogoden u srce, Karpoš je pao na sneg bez ijedne reči.

Partizani su se povukli iz Biljače u pravcu sela Sebrata s mrtvim Karpošem, proslavljenim komandantom i legendarnim junakom još za života. Potištenost je bila velika.

Vera je bila utučena. Ona je s Karpošom delila i dobro i zlo. Savetovala se s njim o svim

Sa sahrane legendarnog Karpoša: partijski rukovodilac Vera Jocić (treća sleva, označena strelicom) sluša oproštajni govor Karpoševog brata Larga

značajnim pitanjima. Podržavala ga u njegovim odlukama, naročito kad bi u štabu bilo različitih mišljenja o jednoj stvari. Dopunjavali su se, koristeći se vojničkim i političkim znanjem i ispuštvom. Oboje su bili nadareni. Prosto rođeni za vojevanje. Za širenje marksističke ideje, za pomaganje drugovima i drugaricama da lakše i brže shvate ciljeve borbe, kao i neposredne zadatke. Oboje su bili energični, odlučni, kad je trebalo biti takav. Ali i dobrodušni, blagi, čovečni. Svojom taktičnošću Vera je uspevala da Karpoševu plahovitost kanališe, ukoloteči, smiri.

Vraćali su se partizani pognute glave. Udar je bio veliki. Gubitak nenadoknadiv. Vera je išla u koloni, obhrvana tugom, žaljenjem za dobrim drugom.

Ginuli su drugovi i ranije. Za svakim su ostali tuga i sećanje. Ali, pogibija Karpoša bila je nešto najtragičnije od svih tragičnih gubitaka. Svakom borcu je sopstvena pogibija ili pogibija druga bila moguća, čak, i prirodna. Ali pogibija Karpoša — to niko nikad nije mogao ni da sanja. Karpoš je, po njihovom, bio neranjiv.

62 Gazila je Vera sneg i prisećala se mnogih trenutaka. Ali joj iz glave nikako nisu izlazile poslednje Karpošove reči, kada su mu drugovi dovikivali da se skloni iza zgrade: »Ne brinite za mene. Neće mene metak...«

A metak ga je, ipak, »hteo«, pronašao ga, usmrtio.

Suze su klizile niz Verino lice. Ona ih nije brisala, jer ih se nije stidela.

Posle podne, na groblju u Sebratu, oko otvorene rake, pored koje je ležao kovčeg s mrtvim komandantom, stajali su partizani, borci — saborci. Stajali su njegovi Kumanovci, njegovi Vrananci, njegovi Kosovari, njegovi Crnotravci, njegovi Skopljanci.

Improvizovani hor drhtavim glasom je otpevao Lenjinov posmrtni marš »Vi padoste žrtvom i dadoste sve: krv, život, mladost, radi slobode«.

Od mrtvog Karpoša dirljivim rečima oprostili su se, u ime prisutnih partizana i naroda kumanovskog i vranjanskog kraja, Živojin Nikolić Brka, komandant Operativnog štaba, zatim Done Filipovski, Panče Pešev.

Uzbudjenje je dostiglo vrhunac kad je kovčegu prišao Karpošov rođeni brat Stojan Todo-

rovski Largo, koji je bio komandir čete u bratovljevom bataljonu. Tvrda srca boraca nisu mogla da izdrže. Suze su potekle niz njihova lica. Plakali su i prisutni seljaci, diveći se moralnoj snazi partizana, koji su umeli da mrze neprijatelja i bezgranično da vole svoje drugove.

Posle Karpoševe sahrane, Prvi kumanovski bataljon »Jordan Nikolov« dobio je naređenje da pođe na jug, u susret Glavnom štabu NOV i PO Makedonije. Bataljonom je komandovao Andon Filipovski Done. Ovaj pokret bataljona bio je u vezi s pismom Svetozara Vukmanovića Tempa da se na Kozjaku stvori baza za dolazak Glavnog štaba.

I pored neizmernog bola, bataljon »Jordan Nikolov« nastavio je svoju aktivnost na terenu Kozjaka i Pčinje. On je, prema pismu druga Tempa, trebalo da stvori bazu na Kozjaku. Da bi se to ostvarilo potrebno je prethodno razbiti četnike Draže Mihailovića.

U to vreme na terenu je bio samo bataljon »Jordan Nikolov«. Terenski bataljon Drugog južnomoravskog NOP odreda otišao na svoj teren

Done Filipovski je preuzeo Karpoševu dužnost

Vranje — Kumanovo. On više nije bio pod Operativnim štabom. Kosovski i udarni bataljon (koji je manevrisao na svim terenima) otišli su za nekoliko dana na Skopsku Crnu goru gde je trebalo da prihvate jednu grupu od 100 ljudi sa Kosova.

Od drugova iz Kumanova štab bataljona »Jordan Nikolov« je zatražio najnužnije za tehniku. Najvažnije je bilo da se nabavi šapirograf da bi se vesti, leci, proglasi i drugi propagandni materijali mogli da umnožavaju.

— Narasli smo na 250 boraca — rekla je Vera u razgovoru sa članovima štaba bataljona. — Možda bi bilo dobro da stvorimo još jednu jedinicu.

— Rašćemo mi još.

— Sigurno — odgovorila je. — S tim u vezi i treba da formiramo veći broj jedinica. Nove bataljone, brigade.

Kad je u štab bataljona »Jordan Nikolov« stigla naredba Glavnog štaba NOV i PO Makedonije o preformiranju bataljona, Vera je bila ispunjena zadovoljstvom i zbog toga što je, eto, predvidela odluku višeg vojnog rukovodstva.

64

— Mora da si znala šta se priprema. Vi komesari svašta znate — zadirkivali su je drugovi.

— Nisam znala. Zar je teško predvideti nešto na osnovu poznavanja stanja i situacije?

U selu Bajlovcu, 22. februara 1944, reorganizovan je Prvi kumanovski bataljon »Jordan Nikolov«. Formirana su dva bataljona: Prvi, udarni, pod nazivom »Hristijan Todorovski Karpoš« i Drugi »Jordan Nikolov«. Za komandanta Prvog udarnog bataljona postavljen je Andon Filipovski Dene, za njegovog zamenika — Stojan Todorovski Largo, za političkog komesara — Metodija Kotevski Slobodan, a za njegovog zamenika Olivera Jocić Vera.

Komandant Drugog bataljona u tom trenutku nije bio naimenovan. Zamenik komandanta postao je Panče Pešev, politički komesar — Vančo Unkovski, njegov zamenik — Tomo Sofronievski Josif.

— Sada smo udarni bataljon, drugovi! — oduševljeno je rekla Vera. — Sad pred nama

stoje ozbiljniji zadaci. Ne smemo da budemo drukčiji — nego udarnici. To je velika čast za nas. Budimo dostojni tog naziva: udarni, kao i imena našeg legendarnog druga Karpoša!

— A šta je sa štabom?

— Kojim štabom?

— Štabom oba bataljona. Ko će da rukovodi akcijama i operacijama oba bataljona?

— Oba bataljona će dejstvovati samostalno, kao što je do sada dejstvovao jedan bataljon.

Sutradan posle formiranja bataljona održano je savetovanje partijske organizacije bataljona. Tema je bila omasovljavanje jedinica i razvijanje oružane borbe protiv okupatora i njegovih pomagača, podizanje njihove borbene vrednosti. Ređali su se govornici i iznosili svoje predloge.

U kratkom, ali jezgrovitom izlaganju, Vera je bila veoma odlučna:

— Drogovi, mi moramo dosledno da sprovodimo sve zadatke koje postavlja Partija, a koji se odnose na neprekidno izgrađivanje lika komuniste, onakvog lika kakvog zahteva naša revolucija. Zatim, koji se odnose na maksimalno jačanje borbenih dejstava radi većeg doprinosa naših jedinica konačnom oslobođenju zemlje od okupatora i domaćih izdajica. Naročito, drugovi, treba posebnu i veću pažnju da posvetimo prijemu novih članova u Partiju. Dosadašnja praksa je prevaziđena. Mi smo se učaurili, bojeći se da nam neprijatelj ne podmetne provokatore. Onda nas je bilo malo. Sada svakim danom dolaze novi borci. S njima treba raditi. Starije borce, koji su se istakli u dosadašnjim borbama, treba da primamo u Partiju. Mi imamo izvanredne borce. Oni su dosad pokazali i dokazali da se bore za interese naroda, da im ti interesi leže na srcu. Spremnji su i svoj život da daju za stvar oslobođenja. Zar to ne pokazuje kolika je njihova svest? Zar to ne govori o tome da oni dosledno sprovode liniju Partije? Zar oni nisu zreli za Partiju?...

Na savetovanju su doneti mnogi važni zaključci u vezi sa predstojećim širenjem oružanog ustanka u kumanovskom kraju.

Vera je na jednom sastanku partijskog biroa bataljona dala karakteristiku vojno-političke si-

tuacije na terenu na kojem se borio raniji Prvi kumanovski bataljon »Jordan Nikolov«:

— Kao prvo, narod ovog kraja, mislim na Kozjak, Pčinju i kumanovsku okolinu, uverio se, blagodareći našoj pravilnoj politici i vojnoj aktivnosti, da smo mi, narodni partizani, jedina vojska koja se bori protiv okupatora, odnosno za slobodu svih naših naroda, njihovih životnih interesa. Drugo, naši vojni uspešaji protiv okupatora i četnika, imam u vidu i borbu vranjskih i kosovskih partizana, ojačali su i učvrstili, i to krvlju, bratstvo i jedinstvo Srba, Makedonaca, Crnogoraca i Siptara. Treće, mi smo uspešni da razorimo bugarsku vlast na ovom terenu i pružimo uslove za stvaranje naše, narodne vlasti u vidu narodnooslobodilačkih komiteta. Na taj način smo narod ovog kraja oslobodili raznih davanja, rekvizicija, dažbina bugarskim vlastima. Četvrto, ideološko-političkim radom na ovom terenu uspešni smo da raskrinkamo izdajničku ulogu četnika Draže Mihailovića, a vojnički da ih pobedimo tako da oni sada nisu, gotovo, nikakva snaga. Još jedan udarac da im zadamo, i oni će prestati da postoje kao vojnička organizacija. Peto, ovakvi naši dosadašnji vojno-politički uspešaji, kao i predstojeći, koji će biti veći od ovih, izazvaće reagovanje Bugara. Znači, treba da očekujemo poslednje pokušaje okupatora da nas se reši. Pogotovu što će Nemci, u dogledno vreme, morati da napuste južne krajeve Balkana zbog skraćivanja fronta. Da bi im linija povlačenja Solun — Beograd bila slobodna, oni će baciti Bugare u odlučujuću borbu protiv nas. Zbog čega bi oni krvarili kad to za njihov račun mogu da urade Bugari. Imajući sve to u vidu, mi moramo da se pripremimo za odlučujuće borbe. Mislim, vojnički i politički. Moramo više da se omasovimo, odnosno da stvaramo i stvorimo više vojnih jedinica, da za te jedinice osposobimo i osposobljavamo rukovodeći vojnički kadar. Dalje, da razvijamo veći politički rad među stanovnicima sela i varošica. Da formiramo narodnooslobodilačke organe vlasti, koji, između ostalog, treba u većoj meri da pomažu naše vojne jedinice. Partiju i SKOJ treba više da otvorimo, iz poznatih razloga. Jednom reči, pred nas se postavljaju mnogo veći zadaci nego što je to do sada bilo. Izvršavajući uspešno te zadatke, omogućićemo pobjedu naše narodnooslobodilačke vojske i Partije.

FORMIRANJE TREĆE MAKEDONSKE UDARNE BRIGADE

Glavni štab NOV i PO Makedonije i Centralni komitet Komunističke partije Makedonije doneli su zaključak na Prespanskom savetovanju o formiranju većih vojnih jedinica — bataljona i brigada. Ovaj zaključak bio je u vezi s razgaranjem narodnooslobodilačke borbe u Makedoniji, južnim delovima Srbije i Kosova.

U jutarnjim časovima 26. februara 1944, u selu Zegljanu, udaljenom od Kumanova samo 12 kilometara, postrojili su se Prvi udarni bataljon »Hristijan Todorovski Karpoš« i Drugi bataljon »Jordan Nikolov«, kao i Bitoljsko-prespanski bataljon »Stiv Naumov«.* Osim njih prisutni su bili i borci Kosovskog bataljona i Drugog južnomoravskog NOP odreda. Bio je prisutan i bugarski partizanski bataljon »Hristo Botev«.

Ispred zgrade osnovne škole, u dvorištu, stajali su seljaci, seljanke i deca. Svi su čekali da se pojave članovi Glavnog štaba NOV i PO Makedonije. Ispred svakog od postrojenih bataljona stajali su članovi štaba. Među članovima štaba Prvog udarnog bataljona »Hristijan Todorovski Karpoš«, stajala je i Vera, vidno uzbuđena. »Postajemo vojska«, mislila je.

67

Komandant Tihomir Miloševski Tičo vojničkim korakom uputio se prema rukovodstvu Glavnog štaba, iz kojeg se odvojio komandant Glavnog štaba Mihajlo Apostolski i primio raport. Posle toga obojica su se uputila sredini postrojenih bataljona. Apostolski je pozdravio borce sa:

— Smrt fašizmu!

— Sloboda narodu — odjeknulo je iz stotinu grla.

I prisutni seljaci su odgovorili istim pozdravom kao da su i oni u stroju.

Apostolski se popeo na balkon škole, na kojem su bili ostali rukovodioci, i obratio se prisutnima rečima kojima je istakao osnovne zadatke, a koji su se odnosili na borbu makedon-

* Stevan Naumov Stiv, sekretar MK KPJ za Bitolj i član privremenog PK KPJ za Makedoniju, poginuo 12. IX 1942; za narodnog heroja proglašen 29. VII 1945.

skog naroda i predstojeće događaje koji će doneti slobodu Makedoniji u okviru nove Jugoslavije.

Kad je Apostolski završio pročitana je naredba Glavnog štaba o formiranju Treće makedonske udarne brigade. Za komandanta postavljen je Tihomir Milošević Tičo, za njegovog zamenika Boris Milevski, za političkog komesara Kiril Mihajlovski Grujica, za njegovog zamenika Zlatko Biljanovski Mihajlo. U sastav brigade ušli su bataljoni »Stiv Naumov«, »Hristijan Todorovski Karpoš« i »Jordan Nikolov«.

Čitanju naredbe prisustvovalo je više od 700 boraca. Nikada dotle na ovom terenu nije bilo toliko boraca sakupljenih na jednom mestu. To je impresivno delovalo na žitelje Žegljana i okoline.

Ustanovljena je bila i brigadna zastava. Komandant brigade Miloševski pročitao je naredbu po kojoj se za zastavnika (barjaktara-znamenoca) postavlja Blagoja Arsovski Štarka.

68 Na skupu je govorio i Svetozar Vukmanović Tempo. On je ukazao na herojstvo makedonskog naroda, na epopeju februarskog i bogomilskog pohoda, širenje narodnog ustanka, natčovečanske napore partizana, koji su savladali sopstvenu nemoć i iscrpljenost u borbi protiv prirode i neprijatelja. Tempo je govorio i o epopeji jugoslovenske revolucije.

Posle svečanog dela počela je priredba. Otpevano je nekoliko narodnih i partizanskih pesama. Nije izostao ni »vrabac«, specijalnost boraca bataljona »Stiv Naumov«.

Istog dana, 26. februara 1944., Glavni štab sa svim prištapskim delovima, predstavnici narodne vlasti, delegat Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, članovi CK KPM, borci Treće makedonske udarne brigade, južnomoravskih i kosovskih bataljona uputili su se prema manastiru Prohor Pčinjski.

Sledećeg dana, 27. februara 1944., bilo je organizovano savetovanje u prostorijama manastira sa svim vojnim i političkim rukovodiocima brigade, bataljona i četa, predstavnicima Južnomoravaca, Kosovara, zatim prištapskih jedinica i narodne vlasti. Prisutni su bili i Svetozar Vukmanović Tempo, Mihajlo Apostolski, Strahil Gi-

gov, Mara Naceva, Ljiljana Čalovska, Veselinka Malinska Lina i drugi. Savetovanju je prisustvovala i Vera, kao zamenik političkog komesara bataljona »Hristijan Todorovski Karpoš«, odnosno sekretar partijskog biroa bataljona.

Na savetovanju su razmotrena sva pitanja koja su se postavljala pred revolucionarne snage Makedonije i juga Srbije, kao i Kosova.

Pre podne se govorilo o političkim prilikama i problemima razvoja narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije, odnosno Srbije i Makedonije. Delegat Vrhovnog štaba podneo je referat u kojem je istakao težak položaj Hitlerove Nemačke i njenih saveznika na istočnom frontu, u severnoj Africi i našoj zemlji. Veći deo njegovog izlaganja odnosio se na odluke koje je doneo AVNOJ u Jajcu, 29. novembra 1943. godine.

Posle podne razmatrana su, uglavnom, vojna pitanja, od kojih je zavisio budući razvoj ustanka u jugoistočnoj Srbiji i severoistočnoj Makedoniji.

Citanje popularnog »vrapca« na priredbi povodom formiranja Treće makedonske udarne brigade

Pred kraj savetovanja Tempo je komandnom kadru Treće makedonske udarne brigade, Drugog južnomoravskog NOP odreda i Kosovskog bataljona stavio u zadatak razbijanje četnika i njihovog »Vardarskog korpusa«. Njihovim razbijanjem dobila bi se slobodna teritorija, koja bi obuhvatala područje: Kumanovo — Kriva Palanka — planina Besna Kobilica — Vranje.

RAZBIJANJE ČETNIČKOG »VARDARSKOG KORPUSA«

Shvatajući značaj zaključaka savetovanja u manastiru Prohor Pčinjski, Vera je razmišljala o njihovom praktičnom sprovođenju u bataljonu »Hristijan Todorovski Karpoš«.

— Na birou ćemo razraditi plan sprovođenja zaključaka — rekla je članovima biroa. — Zaključci su od dalekosežnog značaja. Oni odražavaju suštinu trenutka i daju perspektivu razvoja na vojnom i političkom polju. Oni sadrže strategiju i taktiku naše borbe na ovom terenu, i ne samo na ovom terenu, nego i šire.

70 Međutim, Vera nije stigla da sazove sastanak članova biroa, jer su partizanske jedinice (Treća makedonska udarna brigada, Kosovski bataljon, Drugi južnomoravski NOP odred i bugarski bataljon »Hristo Botev«) krenule iz manastira Prohor Pčinjski da bi se sukobile i definitivno razbile i uništile četnike na ovom terenu.

U toku 27. i 28. februara 1944, partizanske patrole utvrdile su da su se četnici sakupili u okolini sela Pretina, Spančevac, Baraljevac i Seace. Očigledna je bila namera četnika: napasti partizane dok su još u manastiru.

Razgovarajući s komandantom bataljona, Andonom Filipovskim Donetom, Vera je rekla:

— Zadatak, koji smo dobili izvršavamo u pogodnoj situaciji, što se ogleda u tome da su sve četničke brigade u sastavu »Vardarskog korpusa« grupisane na jednom mestu. To nam omogućuje da ih napadnemo, razbijemo, a zatim dokrajčimo. S tim u vezi treba sve borce upoznati s predstojećim zadatkom. Naročito treba naglasiti značaj predstojeće borbe. Treba borcima reći da je ovo odlučujuća borba protiv četnika i da posle nje četnici u ovom kraju neće biti vi-

še nikakva snaga. Njihov uticaj posle ove borbe treba da bude sveden na nulu. Ako ne uništimo »Vardarski korpus« nećemo moći ustanak u kumanovsko-vranjskom području da omasovimo, jer delu naroda još nije potpuno jasna izdajnička uloga četnika Draže Mihailovića. Zbog toga pojedini seljaci nasedaju četničkoj propagandi, pa ih pomažu ili im se pridružuju, odnosno stupaju u njihove jedinice.

Pre nego što su partizanske jedinice krenule u praskozorje 29. februara 1944. borcima je objašnjen značaj predstojeće borbe, koja je počela oko 9,30 časova žestokom vatrom s obe strane.

Vera je bila na desnom krilu Drugog bataljona, pored komandira čete. Jedinice su sporo napredovale. Nekoliko nedovoljno sinhronizovanih napada četnici su odbili. Vera je pratila situaciju i čekala najpovoljniji trenutak. Kad je na krajnjem desnom krilu jedna južnomoravska jedinica krenula u napad Vera je podstakla komandira:

— Naredi juriš. Sad je trenutak za napad!

Komandir još nije izdao naredbu za juriš, Vera je u nekoliko skokova već bila ispred čete.

— Napred »karpošovci«, uzviknula je iz sveg grla.

Kad je pao mrak prekinuta je borba koja je trajala 10 časova. Borci svih jedinica prestali su da ih gone. Posle kraćeg marša, svi bataljoni sakupili su se u selu Seace. U Operativnom štabu sakupljeni su podaci o četničkim gubicima. Zarobljeno je bilo 100 četnika, među kojima su pojedini komandiri i poverljiva lica. Sedmorica od njih, kao pozrati zločinci, osuđeni su od vojnog suda i streljani. Zapljenjeno je preko 100 pušaka, 2 puškomitraljeza, 6 automata, minobacač, više bombi, municije i drugog vojnog materijala.

U popodnevnim časovima 1. marta 1944. Svetozar Vukmanović Tempo održao je govor zarobljenim četnicima i pozvao ih da stupe u partizanske redove. Ovom pozivu odazvalo se oko 50 četnika. Ostale su partizani pustili kućama, pod uslovom da se više ne bore u četničkim redovima.

Borba protiv »Vardarskog korpusa« bila je vatreno krštenje Treće makedonske udarne brigade.

Analizirajući vojnički uspeh, na sastanku biroa Drugog bataljona »Hristijan Todorovski Karpoš«, kojim je rukovodila Vera, rečeno je da je »Vardarski konpus« uništen i da on nikad više neće moći da se obnovi. Vera je rekla:

— Sad nam predstoji političko likvidiranje četničkog uticaja u selima severno od Kozjaka, Široke i Rujen planine. Da bismo izvršili i ovaj zadatak, naše jedinice će poći po selima koja su donedavno bila pod četničkim uticajem. Tom prilikom držaćemo zborove, ali je potrebno da svaki pojedinac razgovara sa seljacima i seljankama i ukazuje im na izdajničku ulogu četnika, na njihovu spregu s bugarskim i nemačkim okupatorom i na njihove posleratne ciljeve: uspostavljanje kraljevine Jugoslavije u kojoj bi opet vladala velikosrpska buržoazija, s Karađorđevićima na čelu.

Uništavanjem četnika na vranjsko-kumanovskom terenu počela je nova etapa u razvoju narodnooslobodilačke borbe na tom području. S tim u vezi došlo je do formiranja Šeste južnomoravske brigade.

Borci su se 15. marta 1944. posle podne, spustili niz blage padine Rujen planine i pred sumrak stigli u selo Biljaču. Iste večeri održan je zbor, kojem je prisustvovalo više od stotine seljaka. U selu su partizani noćili.

Dolazak partizana u dolinu Južne Morave uzbudio je Bugare, jer su jedinice NOV i POJ bile svega dva kilometra udaljene od glavnog puta i samo 4 kilometra od železničke linije Skoplje—Niš. Dolaskom u neprijateljsku blizinu, partizani su hteli neprijatelja da izvuku iz Preševa i Bujanovca, gde su njihove jedinice bile utvrđene, i da ga lakše tuku na terenu kojeg bi sami odabrali.

Oko 6 časova jedna bugarska patrola upala je u Biljaču, gde je bio vod Kosovskog bataljona. U kratkoj borbi od 15 bugarskih policajaca i vojnika 4 su ubijena. Bugarske jedinice smeštene u Preševu i delovi koji su im noću, između 15. i 16. marta 1944, došli kao pojačanje, odmah su krenuli u napad na partizane.

Vera je s jednom četom imala zadatak da obezbeđuje Rujen kao dominantan vrh i da ne dopusti neprijatelju da ga zauzme.

U drugim uslovima četa od 30 do 40 boraca bila bi dovoljna za izvršenje ovog zadatka, kad bi u blizini bila neka druga jedinica na koju bi se ova oslanjala.

Dok je Vera sa četom bila na položaju, pristigla je grupa od tridesetak novih boraca koji su delom bili iz Skoplja, a delom iz Kumanova. Ovu grupu prihvatio je u selu Pelince Zlatko Biljanovski Mihajlo, zamenik političkog komesara brigade. Kad ih je videla, Vera je rekla:

— Baš sam razmišljala odakle bih mogla da dobijem pomoć, a evo, pomoć stiže iznenada. S četom i drugovima koji su došli smatram da ćemo uspeli da zadržimo vrh do povlačenja brigade.

Upoznavši ih s položajem, Vera je Biljanovskom i drugovima pokazala neprijateljsku kolonu, koja se kretala s leve strane sela Biljače, iz pravca sela Bratoselce i kote 648, a u pravcu Rujena i kote 862, na kojoj su bili Vera, Biljanovski i ostali. Neprijatelj je htelo da zauzme njihov položaj da bi partizansku glavninu mogao da napadne s leđa. Bugarska kolona, koja je išla ka Verinom položaju, brojala je oko 200 do 300 ljudi. Položaj čete bio je dobar, ali je bila velika razlika u broju. Opasnost je bila utoliko veća što štab brigade nije bio u mogućnosti da primeti ovu kolonu neprijateljskih vojnika, koja se kretala pod »mrtvim uglom«. Vera, Biljanovski i ostali drugovi posmatrali su kolonu, koja je išla slobodno.

— Oni, sigurno, ne znaju da smo mi ovde čim tako idu serbez — rekla je Vera. — Znači, u izvesnoj smo prednosti da ostanemo neprimećeni i da sačekamo neprijatelja pripremni za borbu. Naš napad biće iznenađan i efektan...

Bugari su išli kao da pred sobom nemaju partizane.

— Ja bih — rekla je Vera — nove drugove, koji su došli bez oružja i ratnog iskustva, rasporedila u četi. Tako ćemo proširiti naš front i sprečiti, eventualnu, paniku. Novajlijama ćemo dati bombe da bi i oni mogli da učestvuju u borbi. Drugog oružja nemamo za njih.

Prema kretanju Bugara, moglo se zaključiti da im treba još jedan čas da stignu do položaja čete koja ih je očekivala.

— Ako uspemo da ih nateramo da legnu i da se tako brane, imaćemo vremena da obavestimo štab brigade da nam, eventualno, pošalje pomoć.

Čekajući bugarsku kolonu, borci su slušali odjeke borbe, koja je počela da se vodi još od 9 časova. Bugarski bataljon, u jačini od oko 700 ljudi, potpomognut policajcima, napao je partizanske položaje. Oko 10 časova partizanski bataljoni slomili su prvi juriš bugarskih vojnika i policajaca. Oko 11 časova neprijatelj je ponovio juriš. Opet je bio odbijen. Oko 12 časova Bugari su bili konačno zaustavljeni, pošto su pretrpeli velike gubitke. Svi njihovi pokušaji da se domognu partizanskih položaja, bili su uzaludni.

Borba se produžila do 15 časova. Obe strane čvrsto su držale zauzete položaje. Bugarska kolona, koja je htela da zaobiđe položaj brigade i koja je išla pravo na položaj čete, približila se na oko 100 metara i razvila se u streljački stroj. Ne zbog toga što je posumnjala da na vrhu ima partizana, nego što, po vojnim pravilima, svaki vrh, bez obzira na to da li je branjen ili nije branjen, treba da se zauzme u streljačkom stroju. Kad se stroj dovoljno razvio i došao na celu širinu čete, na 50 do 60 metara, Vera je odsečno komandovala:

74

— Pali!

Tri puškomitraljeza, desetina automata, puške i nekoliko desetina bombi, razbili su tišinu na Rujenu. Bugari su bili potpuno iznenađeni. Nisu mogli da se osveste, da dođu k sebi od iznenađenja, koje su im priredili Vera i njeni borci. Bezbrižno kretanje pretvorilo se u paniku, koja je zahvatila Bugare. Vera je kontrolisala položaj. Novodošavšima je govorila da ne budu previše radoznali, da bez razloga ne dižu glavu, a i da se ne plaše. Mitraljescima je govorila da ne gađaju pojedince, nego da tuku guste redove neprijatelja.

Zasada je potpuno uspela. Bugari su se dali u panično bekstvo, a da nisu nimali pojma na kakve su snage naišli. Partizani su pucali za njima dok su oni jurili bezglavo niz padine Rujena. Dan se bližio kraju. Vera je stajala na jednoj steni i posmatrala izbezumljenog neprijatelja, koji je bežao kao da ga juri partizanska divizija. Njena gusta, crna kosa vijorila se na vetru. Posmatrala je borce i zadovoljno se smešila

zbog postignutog uspeha, koji je bio rezultat dobro smišljene taktike.

Mrak se polako spuštao. Pucanje se više nije čulo. Samo po neki kuršum.

— Znači, može i sa tridesetoricom da se pobeđi nadmoćnij neprijatelj — zadovoljno je rekla Vera. — Kakva pobeda... Osnovno je da čovek nikad ne podleže malodušnosti i da se uzmu u obzir sve mogućnosti... Lepa pobeda, zaista!

Partizani su se povukli prema selu Svinjište, jer je na železničku stanicu Bukurovac stigla kompozicija bugarske fašističke vojske, a malo docnije i kamioni puni vojnika i policajaca. Ove neprijateljske snage, jačine jednog bataljona, stigle su iz Kumanova i Vranja. Bugarima ništa drugo nije ostalo, nego da pokupe oko 30 mrtvih i ranjenih vojnika i policajaca i da se povuku u svoje garnizone.

— Iako nismo imali plen u ovoj borbi, ona je veoma značajna — govorila je Vera — jer smo pokazali narodu ovog kraja da možemo uspešno da se borimo protiv neprijateljskih jedinica.

75

NAPADI NA RISTOVAC I ZLETOVSKE RUDNIKE

Posle odmora od 10 dana Treća makedonska udarna brigada i Kosovski bataljon pripremali su se za napad na železničku stanicu Ristovac, koja je za neprijatelja bila veoma važna, jer je bila na glavnoj arteriji — pruzi Beograd — Skoplje — Solun. Naređenje je glasilo da partizanske snage napadnu u noći 27/28. marta 1944. ristovačku stanicu. Zadatak je bio: uništiti živu silu neprijatelja — oko 250 bugarskih i nemačkih vojnika, stanične zgrade sa svim uređajima za regulisanje saobraćaja, kao i vodocrpnu pumpu, zgradu ložionice sa svim uređajima za opravku lokomotiva i vagona. Zatim, uništiti sve zgrade u kojima je upravno-administrativni aparat iz nekoliko opština, kao i miniranje železničkog mosta na Južnoj Moravi.

Zajednički štab Treće makedonske udarne brigade i Kosovskog bataljona — Operativni štab (komandant Tihomir Miloševski Tićo, zamenik

komandanta Milan Zečar Obren*, politički komesar Kiril Mihajlovski Grujica, zamenik političkog komesara Savka Javorina Saša) odredio je konkretne zadatke. Oni su se sastojali u sledećem: Prvi bataljon Treće makedonske udarne brigade napašće železničku ložionicu i uništiće je. Drugi bataljon brigade (bez jedne čete) ostaje u rezervi. On će biti upotrebljen u zavisnosti od razvoja događaja, odnosno od situacije. Treći bataljon napašće železničku stanicu, uništiće sve uređaje u zgradi, vodovodnu pumpu za snabdevanje lokomotiva vodom. Posle toga iza stanice miniraće i razrušiće sve zgrade, koje su služile bugarskim i nemačkim vojnicima i činovnicima. Jedna četa Drugog bataljona upućuje se u pravcu Bujanovca sa zadatkom da digne u vazduh prugu južno od grada.

Kosovski bataljoni treba da razbiju neprijateljsku odbranu ispred železničkog mosta i zatim da miniraju i razruše most na Južnoj Moravi, severno od železničke stanice. Dve čete kod sela Rataja razrušiće drveni most na Južnoj Moravi. Posle toga da obezbeđuju desno krilo od, eventualnog, prodora neprijatelja u pozadinu partizanskih jedinica, koje napadaju železničku stanicu i most.

76 Pre polaska na izvršenje zadatka svi članovi štabova bataljona i četni rukovodioci razradili su plan napada. Vera se angažovala da se sve pripremi do u tančine.

— Od prethodne dobre razrade plana napada zavisi uspeh svake akcije — govorila je. — Zbog toga ne smemo ništa zanemariti, odnosno zapostaviti.

Napad je počeo u 23 časa. Čim su Bugari osetili prisustvo partizana otvorili su vatru iz puškomitraljeza i teških mitraljeza, koji su bili u rovovima ispred železničke stanice. Partizani su bili toliko blizu da su se dovikivali s Bugarima.

Borci Trećeg bataljona za manje od pola časa savladali su otpor bugarskih i nemačkih vojnika i uspeali da izbiju ispred staničnih zgrada. Tu su bombaši došli do izražaja. Sve zgrade u roku od jednog časa bile su u rukama partizana. Bugarski i nemački vojnici bežali su u prav-

*Milan Zečar Obren, poginuo 5. VI 1944., za narodnog heroja proglašen 5. VII 1951.

cu Južne Morave. Borci su počeli da ruše zgrade, pošto su prethodno demolirali i uništili sve instalacije.

U dve blokirane zgrade, iza železničke stanice, bugarski i nemački vojnici nisu hteli da se predaju, pa su partizani aktivirali mine. U razrušenim zgradama našlo je smrt 20 nemačkih i 30 bugarskih vojnika i oficira. Uništena je bila i vodocrpna stanica. Zapaljeni su bili i lokomotiva i vagoni.

Da bi se nanela veća šteta naredeno je Drugom bataljonu, koji je bio u rezervi, da pomogne u paljenju svih važnih objekata. Zapaljene su i uništene četiri kompozicije od preko 100 vagona, natovarenih žitom i drugom robom, kao i 7 lokomotiva. To je moglo da se izvede, jer je na stanici zaplenjeno preko 10.000 litara benzina.

Kosovske jedinice (bez dve čete) napale su bugarska obezbeđenja na desnoj strani železničkog mosta. Posle jednočasovne borbe uspele su da savladaju otpor bugarskih vojnika. Most nije mogao biti miniran, zbog jednog nepredviđenog malera. Konj s minama uplašio se od pucnjave, oteo se konjovocu i utekao u noć. Dve čete Kosovara uništile su drveni most na Južnoj Moravi i onemogućile bugarsko pojačanje, koje se uputilo iz Vranja, da napadne iza leđa borce Trećeg bataljona.

Prvi bataljon nije uspeo da izvrši svoj zadatak — miniranje ložionice. Četa Drugog bataljona, koja je bila upućena ka Bujanovcu, uspela je da dignu u vazduh voz, koji je iz Kumanova pošao ka Ristovcu.

Posle ponoći izdata je naredba o povlačenju svih partizanskih jedinica. Bataljoni su se sakupili istočno od stanice i počeli da se izvlače u pravcu sela Gornji Ristovac. U svanuće 28. marta 1944. godine svi bataljoni stigli su u selo Rusce.

— Čeka nas novi zadatak — rekla je Vera članovima Partije i SKOJ-a. — Naša brigada napasće rudnike i uništiće objekte u Probištipu. Među njima su električna centrala, odeljenje separacije olova, odeljenje planiranja i drugi. Cilj napada je da onesposobimo rudnike, a samim tim i eksploataciju olova, tako potrebnog neprijatelju za njegovu ratnu i drugu industriju. Zbog toga naša akcija mora u potpunosti uspeti... Uostalom, kao i nedavni napad na Ristovac.

Borci Treće makedonske udarne brigade i Kosovskog bataljona počeli su napad u 4 časa, 3. aprila 1944. godine. Iznenadjenje je bilo potpuno. Napad je bio izveden veoma brzo. Dok se bugarsko-nemačka posada snašla, partizani su ovladali svim glavnim rudničkim postrojenjima u Probištipu. Nemci i bugarski policajci pružali su žilav otpor iz utvrđenih zgrada. Međutim, posle jednočasovne borbe otpor je bio slomljen.

Oko 6,30 časova napad na Dobrevo i Probištip bio je završen i jedinice su počele da se povlače, pošto su prethodno minirale i zapalile električnu centralu, glavni lift za spuštanje rudara u jame, zgradu separacije olovne rude, zgradu za planiranje. Borci su oštetili i druge objekte.

Kosovari su razorili žičaru za prevoz rude iz Dobreva za Probištip. Njima je prišlo dobrovoljno 120 rudara.

Koračajući pored kolone, Vera je bila neraspoložena. Poginuo je Andon Filipovski Done, komandant Drugog bataljona »Hristijan Todorovski Karpoš«, zatim komandir 1. čete Aco Skopljanče, Rada Mihajlova, Mile Lukić i Blagoje Dimitrovski. Kosovari su imali 4 mrtva.

78 — Zadatak smo u potpunosti izvršili... Moram reći da ste se borili kao što treba — rekla je borcima pored sebe, koji su, kao i ona, bili utučeni.

— A, ti? Zar se i ti nisi borila?

— Eh, ja...

— Za sve vreme bila si sa nama. Jurišala si i pucala kao i mi. Čak i bolje.

Vera je odmahнула rukom.

— Otišao je još jedan prvoborac iz Kumanova, naš divni Done. A koliko li će nas tek još otići do kraja — kao za sebe rekla je Vera.

Išla je pored kolone snuždena.

»Pre dva meseca on se opraštao od Karpoša... Sad će neko od nas da se oprostí od nje-ga, Doneta...«

— Šta misliš — trgao ju je glas borca iz kolone — koliko dugo rudnici neće moći da rade?

— Mislim, nekoliko meseci. Tri do četiri, verovatno.

(Rudnici, stvarno, tri meseca nisu mogli biti eksploatisani).

— Koliko smo im vojnika pobili? Da li se zna?

— Preko 110 nemačkih i 70 bugarskih vojnika, oficira i policajaca.

— Ima li i zarobljenih?

— Pedeset jedan »bajaganja« pao nam je u ruke.

U borbi je zaplenjeno: 2 puškomitraljeza, 40 pušaka, 6 sanduka municije, 2 radio-aparata i drugog materijala.

U periodu od 12. do 25 aprila 1944. borci Treće makedonske udarne brigade i Kosovski NOP odred, sa svoja dva bataljona, nisu izvodili nikakve akcije. To vreme je iskorišćeno za odmor, vojnostručni i politički rad.

Treća makedonska udarna brigada odmarala se u selu Arbanaško, a Kosovski NOP odred u selu Ramno.

Jednog dana Angel Mojsovski Vančo i Vera sedeli su i razgovarali.

Malo zamišljena, Vera je rekla:

— Hoću da mi daš reč da ćeš učiniti ovo što ću od tebe zatražiti!

Mojsovski ju je pogledao iznenađeno.

— Prvo mi reci šta hoćeš, pa ću ti onda dati ili ne dati reč.

Vera ga je pogledala u oči.

— Ako ti kažem, onda mi nećeš dati reč.

— Onda ti ne mogu dati reč.

— Moraš mi dati reč! — insistirala je.

— Zbog čega insistiraš? Kako mogu da ti dam reč »na neviđeno«?

— Čućeš. Daj mi reč!

Bila je uporna i Mojsovskom opiranje ništa nije pomoglo. Odlučio je da joj da reč.

— Dobro, dajem ti reč!

Vera je ćutala. Nije odmah progovorila.

— U slučaju da budem tako ranjena da rana izmeni moj sadašnji izgled, molim te da me ubiješ!

Mojsovski se zabezknuo od čuda. Svemu drugom se više nadao, nego tome. Ona je videla njegovo zaprepašćenje.

— Čudiš se, a?

— Šta ti pada na pamet — progovorio je posle prvog iznenađenja. — Ne dolazi u obzir...

Vera je nastavila, kao da govori za sebe:

— Da, da, svi ćete se vi posle rata oženiti. Svako će sebi naći lepu drugaricu. A ako ja budem ružna, ko će me hteti? Niko!

Gledao ju je, ne mogavši da se pribere.

— Šta ti je, odjednom, to palo na pamet?

— Nije odjednom. Razmišljam ja o tome u poslednje vreme... Nisam ja samo ratnik i komesar... Ja sam i žena...

ZAROBLJAVANJE 120 BUGARA

80 Na sastanku Operativnog štaba i Glavnog štaba NOV i PO Makedonije razmatrana je novonastala situacija. Zaključeno je da neprijatelja treba isprovocirati da bi partizani svoje snage izvukli iz obruča, istovremeno u raznim pravcima. S tim u vezi na neprijatelja treba udariti tamo gde se najmanje nada i gde ima najmanje snage. Na taj način unela bi se zabuna u neprijateljske redove. Zbog toga je usvojen plan za kombinovani napad. Po tom planu Treća makedonska udarna brigada i Kosovskij NOP odred treba da napadnu Kratovo, Šesta južnomoravska brigada Krivu Palanku, a bugarska partizanska brigada Đueševo. Početak napada bio je određen za 25. april 1944. u 4 časa.

Govoreći u bataljonu Vera je rekla:

— Bugarski fašisti pripremaju ofanzivu na nas. Koncentrisali su jake snage u želji da definitivno raščiste račune s nama. To im je, kao što se zna, potrebno iz više razloga. Mi ćemo, međutim, da ih iznenadimo i da prvi udarimo, ali tamo gde mi želimo. Napašćemo Kratovo zajedno s Kosovarima. Vranjanci i bugarski partizani napašće komunikacije Stracın — Kriva Palanka i garnizone u Krivoj Palanci i Đueševu.

U pripremama napada na Kratovo Vera je išla od čete do čete, od voda do voda i upoznavala borce s predstojećom akcijom. Pred veče došla je u vod Gerasima Petkovskog Gere Čelopečkog, u kojem je on bio komandir.

— Ti, Gero, nemaš oznake, a sada idemo na grad, idemo da oslobodimo Kratovo.

— Šta će mi oznake, drugarice Vero?

Začuđeno ga je pogledala.

— Kako, šta će ti? Jesmo li vojska ili turski bašibozuk?

— Vojska smo.

— E, pa kad smo vojska, onda vojnički treba i da izgledamo.

Posle tih reči našla je materijal od kojeg mu je prišla oznake komandira voda. Šijući oznake, rekla je:

— Ti više u Čelopek nećeš da se vratiš. Naravno, ako ostaneš živ. Nećeš više da kopaš i oreš, da čuvaš stoku. Postaćeš rukovodilac.

Iznenadile su ga ove reči. U sebi je mislio: »Kako to da neću više da orem i kopam, kad sam seljak? Šta drugo mogu da radim?«

Govoreći o predstojećoj borbi, rekla je:

— Od nas mnogo zavisi uspeh u borbi za Kratovo.

»Misli na nas članove Partije«, pomislio je Gera.

On je tada primljen u Partiju. Vera ga je primila.

Napad na grad i vojne i administrativne objekte i živu snagu neprijatelja, određen je za 4 časa. U to vreme odjeknuo je prvi rafal, što je bio znak za početak opšteg napada.

U zgradi osnovne škole zabarikadiralni su se Bugari. Treći bataljon, neprimećen od neprijatelja, uspeo je da blokira zgradu osnovne škole tako da opkoljeni nisu mogli da se izvuku. Pojedini borci popeli su se na krovove susednih kuća i odatle otvarali vatru na prozore škole. Drugi borci pucali su kroz prozore kuća. Bombaši su kroz prozore ubacivali bombe. Partizani su goreli od želje da vide Bugare kako bacaju oružje i predaju se.

Da bi to postigli komandant brigade Tihomir Miloševski Tičo i politički komesar brigade Kiril Mihajlovski Grujca, pozvali su opkoljene Bugare na predaju.

— Nemojte džabe da ginete. Opkoljeni ste i nemate drugi izlaz, nego da se predate!

— Neka iziđe neko od vaših komandira na prozor — viknuo je Grujica.

— Reci im, Grujice, da ćemo ih ostaviti u životu ako se predaju — doviknuo je Miloševski, koji je bio iza jednog zida, nedaleko od Grujice.

— Čekajte, nemojte da pucate — viknuo je Grujica borcima.

Kad je paljba prestala, Grujica je viknuo koliko je jače mogao:

— Slušajte, Bugari! Nemojte da se šalite. Situacija, u kojoj ste, nije igračka. Neka iziđe oficir, hoćemo da se dogovorimo, kasnije će biti dočkan!

Prozor se otvorio i pojavio se bugarski oficir.

— Svima vama garantujemo život pod uslovom da položite oružje — viknuo je Grujica. — Svako, ko se preda i položi oružje, moći će da ide kući. U protivnom slučaju, evo šta će da se dogodi sa vama: zgrada je polivena benzinom, zapalićemo je i svi ćete izgorjeti. Ko ne izgori biće ubijen prilikom izlaska iz zgrade!

Kad je čuo uslove, oficir se povukao s prozora. Pauzu, koja je nastala, iskoristio je jedan od opkoljenih Bugara. On je bacio bombu u pravcu štaba brigade. Bombu, koja samo što je pala na zemlju, dohvatio je jedan borac i bacio je natrag. Odjeknula je eksplozija koja je polomila stakla na prozorima i zatresla školsku zgradu. Posle toga nastala je tišina. Partizani su čekali. Nisu znali šta se dešava u školi ni kako su Bugari primili poziv i uslove za predaju. Kante s benzinom bile su pripremljene. Borci su čekali na naredbu, pa da poliju zgradu i zapale je. Puškomitraljezi su bili upereni na vrata i prozore zgrade. Bližilo se 10 časova. Posle izvesnog čekanja na prozoru se pojavio bugarski oficir.

82

— Rešili smo da se predamo. Tražimo da se poštuju uslovi predaje, kako za vojnike, tako i za starešine!

— Mi ne gazimo datu reč — odgovoreno mu je.

Tačno u 10 časova vrata na školi su se otvorila. Jedan po jedan izlazili su fašistički vojnici. »Lovna rota« se predavala. Njeni članovi izlazili su uzdignutih ruku. Dva partizana su im prišla i skidala oružje. Prvi su izišli oficiri, zatim narednici i na kraju vojnici. Oduzeto oružje stavljano je na stranu, do škole. Ukupno se predalo 120 vojnika i oficira sa svim naoružanjem i opremom. Treći bataljon brigade izvršio je svoj zadatak.

Za to vreme Prvi bataljon brigade razoružavao je gradsku stražu. Bugarski policajci, međutim, uspeali su da se razbeže po okolnim pošumljenim udolicama. Celokupno oružje gradske stra-

že bilo je zaplenjeno. Opštinsku i sresku arhivu zapalili su borci Prvog bataljona. Mnogi bugarski činovnici razbežali su se i posakrivali izvan grada.

Jak otpor pružili su policajci u kasarni, koja je bila na jugozapadnoj strani grada. Sva pristupna mesta bila su dobro zaštićena i branjena. Zbog toga su propali svi pokušaji Drugog bataljona Kosovskog NOP odreda i jedne čete Treće makedonske udarne brigade da dignu kasarnu u vazduh i tako likvidiraju policajce. Posle tročasovne borbe partizani su se povukli, pošto su dobili naredbu.

U 10 časova Kratovo je bilo oslobođeno, sve zgrade zauzete, osim policijske kasarne iz koje Bugari nisu smeli da pucaju za sve vreme dok su partizani bili u gradu.

U gradu je održan zbor. Žene su iznele hleb, sir, orahe i služile borce.

Štab je dobio izveštaj da su iz neprijateljskih garnizona u okolnim gradovima krenule jedinice u pomoć garnizonu u Kratovu.

Vera je obišla borce na položaju oko grada, — Drugovi, na nas ide jedan bataljon bugarske vojske. Oni hoće da povrate Kratovo. Moramo ih u tome sprečiti. Oni ne smeju preći put Kratovo — Zletovo.

Nove bugarske jedinice pristizale su i iz pravca Štipa i Kočana. Zbog toga je u Operativnom štabu odlučeno da se grad napusti sa svim zarobljenim bugarskim vojnicima.

Vera i njeni drugovi vodili su borbu jedan čas. Neprijatelj je bio zadržan, ali ne duže od jednog časa.

— Povlačimo se, stigla je naredba, u pravcu sela Muškovo — Nežilovo — rekla je Vera.

Bugarj su poslali svoje jedinice i iz Stracina. Međutim, prilikom prelaženja Krive reke izgubili su dva časa, jer je most bio razrušen.

U 15 časova partizani su evakuisali Kratovo i sakupili se u selu Nežilovu. Sutradan, 26. aprila 1944. od zarobljenih Bugara formiran je bugarski partizanski bataljon »Vasil Levski«. Međutim, posle nekoliko dana, ovaj bataljon se raspao, jer su svi Bugari dezertirali, iako je među njima bilo i onih koji su govorili da su članovi BRP(k).

Ovo nije bio prvi slučaj da su zarobljeni Bugari pristajali na sve samo da bi sačuvali glavu. A onda bi iskoristili prvu priliku da pobegnu.

U SREDISTU »MAJSKE OFANZIVE«

Bugarski general Bojdev, komandant fašističkih okupatorskih snaga u Makedoniji, aprila 1944. godine počeo je s pripremama za ofanzivu na Kozjaku, gde su bili Glavni štab i PO Makedonije, Treća makedonska udarna brigada, Kosovski NOP odred, Šesta i Sedma južnomoravska brigada, bugarske partizanske jedinice, Kumanovski NOP odred i druge jedinice.

Neprijateljska ofanziva počela je 25. aprila i trajala do 19. maja 1944. godine. U njoj su učestvovala tri divizije, četiri puka i delovi još jednog puka, jedan lovački bataljon i delovi manjih albanskih i grčkih reakcionarnih četa, kao i nemačke jedinice jednog garnizona. Vremenske prilike bile su veoma loše, padao je sneg pomešan s kišom.

U toku neprijateljske, takozvane »majske ofanzive«, partizani su vodili mnoge borbe. Jedna od njih bila je na Crnooku. U njoj je vod Gerasima Petkovskog Gere Čelopečkog dobio zadatak da ostane na položaju. Posle izvesnog vremena naišla je Vera.

— Dobro, bre, Gero, zar čekaš da te uhvate za gušu?!

84

On joj je odgovorio:

— Izvini, drugarice komesar, meni je rečeno da ostanem dok nam se ne naredi da se povučemo. Ako si ti došla s naredbom o povlačenju, onda u redu.

— Treba da budeš malo elastičan. Ako vidiš da niko ne dolazi s naredbom o povlačenju, odlučuješ sam. Nećeš, valjda, da čekaš neprijatelja da on »povuče« tebe i jedinicu?

Dok su razgovarali, neprijatelj se privukao. Vera se, pucajući iz automata, povukla s borcima.

Kad su partizanske jedinice stigle u Crnu Travu, boravak u tom partizanskom mestu iskorišćen je za popunu naoružanja, ličnu higijenu i drugo. Održavani su politički časovi po četama i bataljonima.

Vera je imala pune ruke posla. Trebalo je mnogo toga uraditi za kratko vreme.

— Ovde se nećemo duže zadržavati, jer i samj vidite da su Bugari krenuli na nas sa svih strana i s velikim snagama. . . Što se tiče naoružanja i druge vojne opreme, uzmite samo ono i onoliko koliko svako može da nosi.

Za vreme boravka u Crnoj Travi bilo je organizovano snabdevanje oružjem i drugom vojnom opremom, koju su dopremali saveznički avioni.

Znajući za namere neprijatelja, Operativni štab, koji je bio formiran radi rukovođenja makedonskim, srpskim i kosovskim jedinicama, i na čijem čelu je bio komandant Glavnog štaba NOV i PO Makedonije Mihajlo Apostolski, usvojio je plan izlaza svih jedinica na šire područje, kroz borbu ili međuprostor. Posle toga, brzim maršem jedinice bi se prebacile na Kozjak. Predviđen je bio i napad na Bosiljgrad. Operativni štab izdao je zapovest 12. maja 1944. Petoj, Šestoj i Sedmoj južnomoravskoj i Trećoj makedonskoj udarnoj brigadi o protivofanzivi.

Međutim, ovaj dobro zamišljen plan nije realizovan, jer se s njegovim izvršenjem zakasnilo oko dva dana. A zakasnilo se zato što se prethodnih dana vodila diskusija sa članovima bugarskog Glavnog štaba i Centralnog komiteta BRP(k) povodom prijema oružja i municije, koja je bila namenjena borcima Sedme južnomoravske i Kosovske brigade, kao i povodom učešća bugarskih partizana u napadu na Bosiljgrad i Čustendil. Bugarsko rukovodstvo nije htelo da ustupi oružje i opremu ovim dvema našim brigadama, koje su bile nedovoljno naoružane, i pored ubeđivanja članova Operativnog štaba i CK KPM da će im se ustupiti ceo sledeći kontingent, naravno ako budu imali potrebe. Ništa nije pomoglo, ni pozivanje na internacionalizam, zajedništvo u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, itd. Bugarski rukovodioci ostali su pri svom stavu. Zbog toga su članovi Operativnog štaba i CK KPM morali da popuste pred tvrdoglavošću bugarskih drugova.

U tom natezanju došao je do izražaja bugarski »internacionalizam«. Oni su veoma brzo zaboravili da su njihove prve partizanske jedinice formirane u Jugoslaviji, da su prvo naoružanje i sve ostalo dobili od jugoslovenskih partizana, koji su ostajali bez oružja samo da bi se bugarskim partizanima dale puške i oprema. Zaboravili su gostoprимstvo, koje im je ukazivano na jugoslovenskoj teritoriji kad nisu mogli da se održe na svojoj. Zauzvrat, umesto razumevanja, jugoslovenski partizani i komunisti naišli su na nerazumevanje, sebičnost i tesnogradost.

Sve je to imalo loše posledice, koje su se uskoro pokazale. Zbog zakašnjenja od dva dana

vojska carske Bugarske je 12. maja, u 14. časova, napala Sedmu južnomoravsku brigadu kod Stanikinog Krsta i Crnetravski NOP odred kod sela Preslap. Položaj se komplikovao, pa je formiranje Kosovske brigade obavljeno pod neprijateljskom paljbom. Odmah po formiranju borci su trčecim korakom pošli na položaj.

Borba, koju je nametnuo neprijatelj, narušila je sinhronizovano dejstvo jedinica NOV i POJ na ovom terenu. Praktično, neprijatelj je preuzeo inicijativu.

Pred veče, neprijatelj je uspeo da zabije klin i da razdvoji Prvi bataljon »Stiv Naumov« Treće makedonske udarne brigade. Glavnina partizanskih jedinica spustila se ka Znepolju, niz padine južno od Stanikinog Krsta. Treća makedonska udarna brigada marširala je celu noć. Borci su spavali u hodu. Clanovi štaba brigade i štabova bataljona, naročito zamenjci političkih komesara, imali su pune ruke posla. Cele noći išli su od borca do borca, duž kolone, i hrabрили ih da izdrže, da ne prekidaju kolonu.

— Hajde, družo, još malo — govorila je Vera. — Izdrži još malo... Nemoj da spavaš, čuješ li me? Mi smo partizani, moramo izdržati!...

86 »Što ne možemo da zapevamo«, pomislila je, »začas bi umor nestao...«

— Kako ova naša Vera može da izdrži sve ovo — pitali su se borci između sebe. — Kao da je od čelika... Ma i čvršća od čelika, jer bi se i on već istrošio... Alal joj vera!...

U jutarnjim časovima, kad je počelo da zori, Treća makedonska udarna brigada i Glavni štab došli su pred Znepolje, koje je bilo ravno i široko oko 3 kilometra. Ali drugo rešenje nije postojalo. Partizani su bili svesni opasnosti koju predstavlja ovakav teren.

Kad su stigli u ravnicu, jedinice su u koloni po jedan prelazile preko nje, očekujući napad Bugara. Kad se kolona počela da penje po grebenu južno od padine, odjednom, s desne strane, odnosno od zapada ka istoku, preko ravnice, pojavila je bugarska konjica. Istovremeno počela je da dejstvuje i njihova artiljerija. Mine su pale oko kolone. Štab brigade i Glavni štab sastali su se na kratko savetovanje. Odlučeno je da se Bugarima suprotstavi Treća makedonska udarna brigada, a da se ostale jedinice i Glavni štab ne zadržavaju, nego da nastave kretanje.

Borci su krenuli u streljačkom stroju prema bugarskoj konjici, koja je ludački jurila ka glavnoj koloni. Borci su išli tiho i čekali da se smanji rastojanje između njih i pobesnelog neprijatelja. Kad su bugarski konjanici, koji su arlaukali, primetili partizanski stoj iz galopa su prešli u kas i pokušavali da isprave svoj stroj. Artiljerija i minobacači nastavili su da tuku u pravcu partizanske glavne, koja je odmicala bez ikakvog zastoja i ne menjajući pravac.

Odjednom je topot konja i eksploziju granata i mina presekle komanda:

— Na juriš, Treća makedonska udarna brigado!

Znepolje je odjeknulo od gromoglasnog partizanskog »Ura!« Juriš je bio iznenađan i silovit. Među borcima bila je i Vera.

— Napred, drugovi! — odzvanjao je njen glas. — Pregazimo fašističke gadove!..

Bugari se nisu nadali partizanskom jurišu, ubeđeni, valjda, da će ovi polaći i tako braniti glavnu kolonu. U tom slučaju konjica bi ih pregazila. Juriš partizana bio je veoma smeo, tako da je predstavljao pravu drskost. Bugarska konjica je naterana u bekstvo.

POSLEDNJI VERIN JURIŠ

U toku 18. i 19. maja 1944. godine Treća makedonska udarna brigada je popunjena sa dva makedonska i po jednim kosovskim i južnomoravskim bataljonom. Kumanovskij NOP odred takođe je popunjen. Od preostalih boraca Šeste južnomoravske brigade organizovan je Vranjski NOP odred. Sve ove jedinice dejstvovale su pod neposrednim rukovodstvom Glavnog štaba NOV Makedonije, pod nazivom Osogovska grupa. Za njeno dalje kretanje bila su moguća samo dva pravca: prvi — preko Skopske Crne gore, Šarplanine i Pologa, s izlaskom na Kičevo, gde bi se spojila s Prvom makedonskom brigadom, i, drugi — istočna Makedonija, planine Osogovo, Plačkovica, Ogražden i Belasica.

Prvi pravac je, zbog vojno-političke situacije na terenu kojim je prolazio, bio neprihvatljiv, pa je zbog toga izabran drugi.

Osogovska grupa je 19. maja bila na German-planini, u selu Orašec. Tu su joj izvidnice

javile da neprijatelj k njoj nastupa iz svih pravaca. Tako je počeo da se oko jedinica NOV iz Osogovske grupe zatvara obruč. Proboj iz takvog položaja bez borbe bio je nemoguć, a prihvatanje borbe bi, pak, značilo otkrivanje jedinica i plana protivofanzive. Pred mrak počela je borba na oko 1,5 kilometar od partizanske glavnine.

Trebalo je izbeći borbu na German-planini, zbog čega je odlučeno da se jedinice spuste koritom Rankovačke reke, u dolinu Krive reke.

— Samo da se dohvatimo suvog rečnog korita — šaputala je Vera borcima u koloni. — Onda nas Bugari neće moći otkriti.

To je bio razlog zbog čega se taj deo izvlačenja odvijao polako i tiho. Nije smeo ni kamenčić da se otkotrlja odronjen ispod noge, ni grančica da zapucketa pod obućom. O razgovoru ili paljenju cigareta nije se smelo ni pomisliti, a o kašlju u koloni i da ne govorimo.

Borci su sa sobom vodili oko 70 ranjenika, među kojima je bilo i teških. Konjima su kopita bila uvijena u krpe da se ne bi čuo njihov topot.

88

Do 22 časa gotovo cela kolona je ušla u korito Rankovačke reke. Spuštanje niz reku bilo je veoma teško, tim pre jer su njene obale bile strme i klizave. Ljudi u koloni silazili su kako je ko umeo i znao.

U zoru 20. maja Osogovska grupa ušla je u malo polje pred selom Rankovce. Kad je kolona ušla u dubinu malog i tesnog polja, koje se širilo prema Krivoj reci, a na kojem se talasala zelena pšenica, izvidnica se našla, tako reci, na putu Kumanovo — Kriva Palanka.

Odjednom je jutarnju tišinu razbila uraganska paljba. Za trenutak se miran i tihi dan, koji se rađao, pretvorio u pakao. Partizansku kolonu obasuli su snopovi zrna artiljerije, minobacača i mitraljeza. Na njih su naleteli konjica i pešadija. Borci, još pospani, hitro su se razvili u polukrug, gazeći zeleno žito i odstupajući ka grebenu. Iznenadan napad, zbunjenost, pospanost i umor učinili su da borci nisu mogli trenutno da shvate odakle ih neprijatelj napada, s koje strane im najveća opasnost preti. Ali ta zbunjenost nije dugo trajala. Odjednom su se borci prenuli. Dremež i umor su nestali, kao rukom odneti. Redovi su se sabili, ispravili, zgusnuli. Posle toga čulo se gromko »uraaa!«. Jurnuli su parti-

zani, jurišem na juriš odgovarajući. Odnos je bio: puška protiv desetak konjanika i pešaka. Sad najednom Bugari nisu mogli da se snađu. »Šta je ovo, sad!« — pitali su se. Oni su, naime, dotad mislili da će »razbiti partizane i pojedinačno ih loviti kao zečeve po padinama German-planine«, a sad...

Jurišem partizana Bugari su sabijeni ispod puta Kumanovo — Kriva Palanka. Borci su se sudarili s bugarskom konjicom u voćnjacima, između puta i Krive reke. Došlo je do borbe iz neposredne blizine.

U jurišu su učestvovali svi: članovi Glavnog štaba, savezničke vojne misije, predstavnici narodne vlasti, odbornici ASNOM-a, članovi Agit-propa. Pojedini borci su se našli na otetim konjima i sad su jurišali na neprijateljske vojnike, koji su počeli da se povlače.

Partizani su počeli da se izvlače preko Krive reke, u pravcu sela Opilo.

U jurišima učestvovala je i Vera. Njeni gromki pozivi: »Napred, drugovi!... Zalamaj, levo krilo!... Zalamaj, desno krilo!...! nadjačavali su paljbu. Borci su bili poneti njenom, odavna poznatom hrabrošću.

Posle prikupljanja svih jedinica u selu Opilo, trebalo je da se krene na Osogovske planine i da se posedne vrh Lisac, u ovoj situaciji izuzetno značajan, jer kad bi ga neprijatelj zauzeo veoma bi se mnogo pogoršala situacija jedinica Osogovske grupe.

Znajući njegov značaj, Strahil Gigov, Vera i Zlatko Biljanovski Mihajlo pojahali su konje i sa dvojicom puškomitraljezaca krenuli što su brže mogli prema Liscu. Kad su stigli na hrbat, gotovo do vrha Lisca, na jednoj steni su postavili puškomitraljeze.

— Brzo, eno bugarskih policajaca! — povičala je Vera.

Rukom je pokazala prema šumi, koja je bila ispred njih. Svi su pogledali u tom pravcu. Na oko 500 do 600 metara od njih, na izlazu iz šume, crnele su se uniforme bugarskih policajaca. Oni su preplavili čistinu. Izlazili su iz šume i odmah se razvijali u strelce po oranicama i uputili se prema grebenu na Liscu.

— Namera im je da zauzmu greben! — uzbuđeno je rekla Vera. — Sigurno nameravaju ovde da sačekaju naše jedinice?!

— Nećemo da pucamo — tiho je rekao Gigov. — Pustićemo ih da nam se približe. Ovako su daleko i naša paljba ne bi im naudila.

— Druže Gigov — oglasila se Vera — mislim da ne bismo smeli mnogo da ih pustimo da nam se približe.

— I ja mislim isto — dodao je Biljanovski. — Možemo malo da pričekamo. Međutim, to nije naš zadatak, niti, pak, možemo neprijatelju da naneseemo velike gubitke. Mi treba brigadi da omogućimo da zauzme ovaj greben. Zbog toga moramo na većem odstojanju da ih nateramo da legnu, ili da odstupe. . .

— Ako bugarske policajce pustimo bliže oni će brzo uvideti da imamo samo dva puškomitraljeza i da, s obzirom na to, budemo brzo savladani. U tom slučaju doveli bismo celu brigadu i ostale jedinice u težak položaj — rekla je Vera.

— Nisam ni ja mislio da ih pustimo sasvim blizu. No, na 600 metara da pucamo, kakva bi korist bila?

— Već su se približili na 400 metara — rekla je Vera. — Da počnemo?

— Slažem se — rekao je Gigov.

90 — I ja — dodao je Biljanovski. — Više ne možemo da čekamo!

Oba puškomitraljeza zaštekala su istovremeno. Kosili su prve redove bugarskih policajaca, koji su u streljačkom stroju nastupali ka grebenu vrha Lisac. Dugi rafali iznenadili su neprijatelja. Policajci su plegali po zemlji. Posle izvesnog vremena počeli su da se povlače.

— Beže, povlače se! — kliknula je Vera.

— Idu naši! — neko je uzviknuo.

Čulo se užurbano kretanje brigade i bataljona. Kako su jedinice izbijale na greben tako su se odmah raspoređivale levo i desno. Zaštekali su mitraljezi, puške pripucale. Odjednom se greben Lisca pretvorio u ognjenu liniju. Planina je odjekivala od silne i ubitačne vatre. Otpočela je borba na život i smrt.

U popodnevrim časovima naređeno je jedinicama da napuste Lisac. Partizani su se probijali po grebenu u pravcu Kneževa. Veći deo Osogovske grupe kretao se po šumskom putu. Levo i desno jaka obezbeđenja vodila su borbe ne dopuštajući neprijatelju da ugrozi glavninu partizanskih snaga. Taj deo grebena držali su Koso-

vari Milana Žečara. Iza debelih bukava bili su Bugari, a i partizani su iza njih nalazili zaklon.

Drugi bataljon »Hris.ijan Todorovski Karpoš« čim se izvukao sa Lisca i krenuo niz pošumljenu stazu, primetio je na oko 100 metara, s leve strane, kretanje bugarskih vojnika, koji su se prebacivali od jednog do drugog drveta. Nameravali su da napadnu bataljon. Bugarski vojnici, gotovo, su preplavili Osogovo. Ali, u šumj oni nisu bili gospodari. To su bili partizani.

Vera i Angel Mojsovski Vančo, zamenik komandanta Drugog bataljona, brzo su »pročitali« nameru Bugara.

— Jurišaćemo — rekao je Mojsovski. Nema nam druge!

— Da jurišamo — rekla je Vera.

Deo Drugog bataljona krenuo je na juriš i tako osujetio plan neprijatelja.

U jurišu na bugarske vojnike borci su se udaljili kilometar i po u dubinu i naišli na glavninu bugarske vojske. Vera je bila na pet do šest metara od borca Ordeta Kuzmanovskog. Prepućavali su se s Bugarima i dovikivali se s njima, predlažući im da se predaju. Odjednom je Orde čuo Verin bolan uzvik. Munjevito je okrenuo glavu na tu stranu i video presamićenu Veru. U jednom skoku bio je pored nje.

— Ranjena si? — upitao ju je, ne verujući.

— Jesam... Izgleda u stomak.

Držala se rukom za desnu stranu stomaka. Orde ju je uhvatio pod mišku. Jednom borcu je doviknuo da ih štiti. S Verom počeo je da se povlači. Borci, koji su se zatekli u blizini pritrčali su, ne verujući da je Vera ranjena. Brzo su napravili improvizovana nosila, na njih stavili Veru i poneli je.

Čim je čuo da je Vera ranjena dojurio je komandant Drugog bataljona.

— Kako si? Je li teška rana? — upitao ju je zabrinuto.

— Izgleda da nije — odgovorila je Vera.

— Odmah ću da pošaljem doktora da te previje.

Borcima, koji su nosili Veru, komandant je rekao da se jedinice povlače prema selu Sase i da tamo treba Veru da donesu.

Mala kolona s Verom na nosilima krenula je put sela Sase. Borci su žurili da se domognu

sela da bi Veri mogla da se ukaže lekarska pomoć. Međutim, mala kolona nije mogla da drži korak s ostalim borcima brigade, pa je počela da zaostaje. Teren je bio neravan i težak. Vera je ležala na nosilima, stiskala zube i pesnice. Rana ju je pekla. Osim zavoja, doktor ništa više nije mogao da učini za nju.

— Drugovi, pala sam vam na teret — rekla je tužnim glasom.

— Šta si nam pala na teret... Nije to ništa prema onome što si ti činila za nas,

— Eh, šta sam to ja naročito činila za vas?!

— Još i pitaš?

Posle izvesnog vremena Vera je nastavila:

— Drugovi, nemojte da me ostavite u nekoj kući... Želim s vama da budem... S vama, drugovi...

— Ništa ne brini. Sve će biti u redu. Nigde te nećemo ostavljati dok ne stignemo u Sase. Tamo će doktor Mijovski da te izleči.

Pao je mrak. Borci su se smenjivali u nošenju Vere. Kad su silazili niz strminu jedan borac se okliznuo. Vera je pala s nosila i s borcem poletela niz padinu. Zaustavila se kraj jednog drveta i jauknula kad je udarila u njega. Borci su bili zbunjeni i uzbuđeni zbog njenog pada. Brzo su je izvukli i stavili na nosila.

— Kako ti je? — sa strahom su je pitali.

— Ništa, ništa, drugovi. Šta možemo...

Cele noći su se smenjivali u nošenju. Vera je padala u san, koji to nije bio, jer ju je rana pekla kao žeravica.

»Zar je moralo to da mi se desi. Zar baš sada kad treba biti s borcima, bataljonom, brigadom dok se izvlače iz obruča pobesnelih Bugara«.

Držala je ruku na previjenu ranu. Osećala je da joj je ruka vlažna.

»Još krvaram... To je, sigurno, od onog pada...«

— Drugovi — tiho je rekla — da se malo odmorimo, a? Odmakli smo prilično... Neće nas Bugari stići.

Borci su se pogledali, a onda, kao po nekom dogovoru, spustili nosila i seli oko nje.

— Umorni ste, sigurno?... I gladni... Žedni...

— Malo — odgovorio je neko iz mraka.

— Eh, malo... Danima se niste pošteno odmorili i najeli...

— A, ti? Ni ti, isto tako.

— Ja... Ja se, eto, odmaram na nosilima.

— Baš se odmaraš... Tresemo nosila kao...

— Šta možete, kad je takav teren.

— Uh, što bih zapalio jednu! — ote se jednom borcu.

— Pa, zapali — rekla je Vera okrećući se na stranu odakle je došao glas. — Samo puši u šajkači, da te ne vide.

— Eh, zapalio bih ja, nego šta, samo kad bih imao — odgovorio je tužno borac.

— On, drugarice Vera, nema ni šajkače ni duvana — dodao je drugi borac.

Tiho su se svi nasmejali.

Posle tri dana grupa boraca je, noseći Veru na nosilima, stigla u Sase. Članovi štaba su pritrčali nosilima.

— Kako ti je? — brižljivo su je upitali drugovi.

Bleda, iscrpljena, izmoždena od trodnevnog truckanja, bez hrane i lekarske nege, jedva čujnim glasom je odgovorila:

— Dobro sam, dobro...

Tako je rekla, iako joj nije bilo dobro. Izgubila je mnogo krvi. Rana ju je pekla kao da joj neko usijanim gvožđem rije po utrobi.

— Unesite je u štab... Pažljivo, drugovi.

Doktor Mijovski je odmah pogledao ranu, isprao je i previo.

— Biće dobro — rekao je Veri.

— Znam, doktore, verujem...

Te večeri Vera je pala u agoniju. Cele noći drugovi su sedeli pored nje i gledali kako nestaje njihova Vera. Kad je došla svesti poželela je kiselo mleko. I dok je jedan drug odjurio u noć da nađe i donese mleka iz neke od raštrkanih kuća — Vera je izdahnula.

Bila je noć 22. maja 1944. godine.

Sutradan, dirljiv i tužan rastanak bio je s voljenom Verom.

Sahranili su je u selu i posle toga krenuli na položaj.

Neposredno posle tog izuzetno tužnog rastanka, dirnut, možda, i više od ostalih Verinom smr-

- 94 ću, Aco Šopov, njen ratni drug i saborac, spevao je tri pesme: »Oči«, »Mečtaenje kraj bregot na ezeroto« i »Ljubav«. Prvu na makedonskom i srpskohrvatskom, kao poetsko svedočenje, objavljujemo na kraju ovog kazivanja o Veri Jocić, devojci borcu i heroju.

ОЧИ

95

*Три дена на раце те носевме збрана,
со тага и болка во погледот срчен,
и секоја капка од твојата рана
ко крвава жар ми капеше в срце.*

*Другарите беа и морни и гладни,
со згорени грла и свиени плеки,
со тап бол се впија во очите ладни
и жалеа оти не ке пламнат веќе.*

*Но јас знаев оти пак ќе вивнат в жарој
и борците под нив ќе цветат и раснат,
в студените утра ќе греат ко сонце
и никога нема да стијнат и згаснат.*

*Последната вечер, в планинското село,
кај борците беа во дрпанава дреа,
со пливови жешки на стапалки тешки,
и смрштени чела — згасени и мразни
ко нивните пушки укочени, празни
и нечујно, глуво ко здушена река
се точеше шепот од уво до уво:
„Утре, друже, в зори, страшен бој не чека,
а ние сме малку — сал неколку души. . .“*

*Икога ко игла ти прободe уши —
ти растресе снага и размолска тага,
со луњени очи широки и волни
ги расече в нокта здивените молњи!
Ко тогаш, ко тогаш, о, другарко, помниш,
в смрзнатата вечер на пролетта рана,
кај нашата младост и прваат радост
ја косеше луто куришумната слана,
а ти чело збрчка ко тигрица рипна
и летна во нокта крвава и црна, —
со своите очи што ригаа пламен
ги растопи часкум челичните зрна. . .*

*И после! И после — в последната вечер. . .
Јас иејкам да мислам што потаму стана!
Сал помнам те изви крвавата рана,
прошталниот шепот ти замрзна в усни,
но гореа очи под вегите густе!
Со нивниот пламен и со клетва света,
на заседа тргнав сред мојата чета.*

96 *А утринта кога зрив чела ни спраши
ти не беше веке в редовите наши,
но скипеа борци с оодмазда жолчна,
и видов! О, видов, кога Ѓојот почна.
Развихреа сите со твојата сила —
ко елени брзи и лесни ко птица.
А твоите очи се искреа гневно
на нивните потни, распалени лица. . .*

*Три дена на раце те носевме збрана,
со тага и болка во погледот срчен
и секоја капка од твојата рана
ко крвава жар ми капеше в срце.*

ОСИ

*Na rukama te svitu nosismo tri dana,
srčani ti pogled bol i tuga smlavi,
a svaka mi kaplja iz tvojih rana
kapaše u srce kao žar krvavi.*

*Drugovi su bili umorni i gladni,
pregorelih grla, svijenih ramena,
tupim bolom rone po očima hladnim,
Zaleć što u njima već nema plamena.*

*Ali ja sam znao buknuće svim žarom
i borci pod njima množice se, cvaće
u ledena jutra grejaće ko sunce
i nikada neće prestati da zrače.*

*Poslednje večeri, u planinskom selu,
gde borci behu u raspalom odelu,
dok plikovi pale stopala im teška,
namrštena čela — potuljeni, mrazni
ko njihove puške ukočeni, prazni
i nečujno, gluvo, ko ponorna reka
tekao je šapat od uva do uva:
„Sutra, druže, zorom, strašan boj nas čeka,
a nas je premalo — tek nekoliko ljudi...“
I kad kao igla uši ti probode —
prodrma ti snagu i ozrači tugu,
širokim, slobodnim, olujnim očima
podivljale munje od noći otima!
Ko onda, ko onda, drugarice, pamtiš,
u ledeno veče sred proleća rana,
gde je našu mladost a i prvu radost
kosila pogano od kuršuma slana,
a ti zbora čelo ko tigrica skoči
i noć te prihvati krvava i crna, —
prosipljući plamen kroz osvetne oči
ti rastopi začas ta čelična zrna... .*

I tada! I tada — u poslednje veče... . 97
*Ja neću da mislim što je dalje bilo!
Pantim kad se izvi dok je krvarilo,
oproštajni šapat smrznu se na usni,
al svetljahu oči pod vedama gustim!
S njihovim plamenom i zakletvom kletom,
u zasedu krenuh sa čitavom četom.*

*A jutrom kad barut čela nam napraši
ti u redovima već ne beše našim,
al osvetu svetu borci u žuč toče,
i videh! O, videh, kada boj započe.
Sve je tvoja sila vihorom opila —
ko jelene brze i lake ko ptica.
A tvoje oči iskrile su gnevno
uz njihova znojna, raspaljena lica... .*

*Na rukama te svitu nosismo tri dana,
srčani ti pogled bol i tuga smlavi,
i svaka mi kaplja iz tvojih rana
kapaše u srce kao žar krvavi.*

LICA KOJA SU DALA USMENE PODATKE

ARSOV Ljupčo Goce

ARSOV Blagoja Starka

CVETKOVIĆ Slobodan Pavle

DEVEDŽIĆ Dušan Žika

DUKIĆ Kovina

JAVORINA Savka Saša

JOCIĆ Angelina Gina

JOCIĆ Vida

KOLJKOVIĆ Dimitrije Diša

KOTEVSKI Metodija Slobodan

KOTEVSKA Cveta

KUZMANOVSKI Orde

MILOSAVLJEVIĆ Milosav

MOJSOVSKI Angel Vančo

NIKOLIĆ Zivojin Brka

PETKOVSKI Gerasim Gero Čelopečki

SAVKOVIĆ Svetislav Joca

STOILOVSKI Branko Rule

TRAJKOVSKI Trajko Morijak

99

KORISCENI IZVORI I LITERATURA

Avdović Suko: Alija i Vera od Singelik — »13. Noemvri«, Skopje, god. VIII, br. 8, od 1969.

Apostolski Ljuben: Spomenik hraproj partizanki — »Crve na zvezda«, Beograd, god. XII, br. 509, od 16. I 1962., str. 2.

Apostolski Ljuben: U Skoplju otkrivena spomen-bista Vere Jocić — »Invalidski list«, Beograd, god. XLIII, br. 3, od 13. I 1962.

Apostolski Mihailo: Proletna ofanziva 1944. vo Makedonija — SZB od NOV — Kumanovo, 1969.

Bea, zaginaa, ostanaa — Spomen kniga na zaginatite borci od NOV i žrtvite na fašizmot, Istoriski arhiv, Skopje, 1969.

Biljanovski Zlate: Na Osogovskite planini zagina Vera Jocić. »Nova Makedonija«, Skopje, god. X, br. 2766, od 9. X 1953., str. 6.

Biljanovski Zlatko: Od Kozjak do Zagreb — Treta makedonska narodnoosloboditelna udarna brigada — »Narodna armija«, Beograd, 1971.

Vera zagina vo juriš — Sedamnaest godini od smrtta na narodniot heroj Vera Jocić — »Prosvetena žena«, Skopje, maj 1961., str. 2—3.

Vera je jurišajući na bugarske rovove do poslednjeg daha hrabrila svoje borce — »Kriła armije«, god. XIII, br. 402, od 15. III 1960., str. 6.

Vujačić Rada, Đaković Savka, Janković-Radmilović Viktorija, Kovačević Sribislava, Ilić-Mihajlović Zagorka, Perišić Milka i Timotijević Olga: Žene Srbije u NOB — Republička konferencija SSRNS i »Nolit«, Beograd, 1975.

Vujić Jerotije, Sikirica Milan, Ninić Milan, Joksimović Zoran, Ilinčić Milovan, Tripković Milan: Valjevo grad ustanika — »Kultura«, Beograd, 1967.

Damjanović Pavle: Vera Jocić — Likovi naših heroja — »Crvena zvezda«, god. III, br. 37, od 14. IV 1953.

Dva groba v planina — »Makedonka«, Skopje, god. I, br. 1, od novembra 1944., str. 15—16.

Dejanović Dragoljub, Živković Dragoslav, Milovanović Miroslav i Stamenković Đorđe: Niš u vohoru oslobodilačkog rata 1941—1944 — SUBNOR SRS, Novi Sad, 1968.

Zagina narodniot heroj Vera Jocić — »Nova Makedonija«, Skopje, god. XXV, br. 8122, od 22. V 1969., str. 7.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda — »Vojnoistorijski institut JNA«, tom VII, knj. 2 i 3, Beograd, 1952.

Zbornik narodnih heroja Jugoslavije — NIP »Omladina«, Beograd, 1961.

Jevtić Aleksandar: Uspravljeni u vekove — Valjevski narodnooslobodilački partizanski odred 1941—1943. — Opštinski odbor SUBNOR Valjevo—Valjevo, 1974.

Kotevska Cveta: Makedonija postoji, gospodo — »Crvena zvezda«, Beograd, god. IX, br. 389, od 6. X 1959., str. 3.

Kotevski Metodija: Herojski život i borba — »4. jul«, Beograd, god. VI, br. 685, od 5. VIII 1975., str. 20.

Mironski M.: Tri dena na race te nosevme zbrana — Osumnaest godini od smrtta na narodniot heroj Vera Jocić — »Nova Makedonija«, Skopje, god. XVII, br. 5239, od 23. V 1961., str. 4.

Mihajlović Slavko: Neustrasiva Vera — »4. jul«, Beograd, god. VIII, br. 364, od 10. VI 1969., str. 6.

Narodni heroji Jugoslavije — NIP »Mladost«, knjiga I. i 2., Beograd, 1975.

Narodni heroji od Makedonija — NIP »Naša knjiga«, Skopje, 1973.

Perović dr Milivoje: Južna Srbija — »Nolit« i »Prosveta«, Beograd, 1961.

Rakić Ljubiša, Bajagić Miloš i Marković Aca: Fabrika duvana Niš 1885—1957. — NIP »Radnik«, Beograd, 1957.

Skopje vo NOV 1941. — Materijali od Naučniot sobir održan na 13 i 14 juni 1972 god. vo Skopje — Gradski odbor na SZB od NOV na Skopje, Skopje, 1973.

Stošić Stojadin i Petković Jordan: Razvitak NOP-a u Vranju i okolini i hronika VIII srpske udarne brigade — Vranje, 1968.

Tako se borila Crna Trava — Opštinski odbor SUBNOR-a Crna Trava, Crna Trava, 1973.

Tragom Drugog južnomoravskog odreda — Sreski odbor Saveza boraca Vlasotince, Beograd, jula 1955.

Hamović Jelena: Četiri heroja — »Žena«, list za porodicu i domaćinstvo, Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske, Zagreb, br. 9, od 1958., str. 16.

Hrabra partizanka (Vera Mladena Jocić) — »Čuvar Jadrana«, list ratne mornarice, god. XII, br. 420, od 1. X 1959., str. 7, VP 7345—59, str. 16.

Cekov Dane: Kumanovska okolija vo NOB — Opštinski odbor SZB od NOB Kumanovo, 1969.

Cekov Dane: Treta makedonska brigada i Kosovskiot odred do sredinata na maj 1944. godina — SZB od NOB, Opštinski odbor Kumanovo, 1969.

Čuškar Boro: Poslednata želba na Vera Jocić — »Viorni dni« — Spomen kniga na Tretata makedonska udarna brigada — »Kočo Racin«, Skopje, 1957.

Čuškar Boro: Poslednata želba na Vera Jocić — »Naš vesnik«, Organ na SSRN na Kumanovska okolija, Kumanovo, god. II, br. 27, od 29. XI 1962., str. i »Nova Makedonija«, Skopje, god. XIII, br. 4083, od 11. X 1957., str. 5.

Čuškar Boro: Hristijan Todorovski Karpoš — Okoliski odbor na SZB od NOB za Kumanovska okolija, Kumanovo, 1965.

Čuškar Boro: Sakam so vas — »Kulturen život«, Skopje, god. V, br. 7, 1960., str. 15—17.

Sopov Aco: Vera Jocić — »Viorni dni« — Spomen kniga na Tretata makedonska udarna brigada — »Kočo Racin«, Skopje, 1957.

SADRŽAJ

Bekstvo iz Austro-Ugarske	7
Detinjstvo i školovanje u Skoplju	8
Aktivnost skojevke Vere	11
Martovske demonstracije u gradu na Vardaru	14
Partizanski obaveštajac i kurir u Valjevu	18
Sekretar partijske ćelije u Nišu	22
U Jastrebačkom bataljonu	26
Partijski rukovodilac čete Južnomoravaca	27
Prihvatanje novih boraca	33
Borbe na vranjskom terenu	36
Među makedonskim borcima	40
Zamenik komesara u Skopsko-kumanovskom	
odredu	42
Politički rad među stanovništvom	48
Formiranje bataljona »Jordan Nikolov«	52
Borba kod sela Drenak	55
Okršaj s bugarskim policajcima	58
Pogibija komandanta Karpoša	60
Formiranje Treće makedonske udarne brigade	67
Razbijanje četničkog »Vardarskog korpusa«	70
U zasedi na Rujen planini	72
Napadi na Ristovac i zletovske rudnike	75
Zarobljavanje 120 Bugara	80
U središtu »majske ofanzive«	84
Poslednji Verin juriš	87
Oči	95
Lica koja su dala usmene podatke	99
Korišćeni izvori i literatura	100

